

Robert Castermans

Mariken van Nieumeghen

(Marieke uit Nijmegen)

De beste en meest volledige versie
in hedendaags Nederlands,
een uitgebreide toelichting
en een facsimile van
de oudste druk uit circa 1515

Mariken van Nieumeghen

(Marieke uit Nijmegen)

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

De Nachtwacht van de Middelnederlandse literatuur, Een bloemlezing van Middelnederlandse letterkunde in hedendaags Nederlands

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.robertcastermans.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Mariken van Nieumeghen

(Marieke uit Nijmegen)

De beste en meest volledige versie
in hedendaags Nederlands,
een uitgebreide toelichting
en een facsimile van
de oudste druk uit circa 1515

Robert Castermans Publishing
Amsterdam
2026

Voor jou

Robert Castermans Publishing is een imprint van Brave New Books B.V.

Copyright © 2026 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. Tekstmining en datamining van deze uitgave of delen ervan zijn uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights reserved, including those for text and data mining, AI training, and similar technologies.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789465386416

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Mariken van Nieumeghen, mirakelspel, Wagenspel van Masscheroen, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: rechterpaneel van *Triptiek van abt Antonius Tsgrooten* (1507)

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	13
Overlevering	13
Slordige druk	14
Vertalingen en bewerkingen	15
Ontstaan	16
Auteurschap en rederijkerskenmerken	16
<i>Balladestrofen</i>	17
<i>Strofen</i>	20
<i>Rondelen</i>	21
<i>Lofrefrein op de retorica</i>	22
<i>Wagenspel van Masscheroen</i>	24
<i>Zinspreuken</i>	27
<i>Renaissancekenmerken</i>	27
Mirakelspel	28
<i>Maria-mirakel</i>	30
<i>Wargebeurd en zeer wonderlijk</i>	30
<i>Structuur en bronnen</i>	32
<i>Opvoering</i>	35
Samenvatting van <i>Mariken van Nieuweghen</i>	35
Personages	40
<i>Mariken</i>	40
<i>Moenen</i>	42
<i>Gijsbrecht</i>	46
<i>Marikens tante</i>	46
Moraal, thema en motieven	49
Getallensymboliek	51
Tijd	57
Plaats	59
Afbeeldingen	61
TOELICHTINGEN BIJ VERSREGELS	71
NOTEN	103
BIBLIOGRAFIE	117
Uitgaven van <i>Mariken van Nieuweghen</i>	117
MiddelNederlandse woordenboeken	119
Overige literatuur	120

FACSIMILE VAN DE UITGAVE VAN WILLEM VORSTERMAN UIT CIRCA 1515	137
Bijschriften bij de houtsneden.....	202

MARIKEN VAN NIEUMEGHEN IN HEDENDAAGS

NEDERLANDS	203
Personages.....	207
Proloog	207
I. Hoe Gijsbrecht zijn nicht Mariken naar Nijmegen stuurde	207
II. Hoe Mariken zeer schandelijk werd toegesproken door haar tante.....	209
III. Hoe Mariken bij haar tante wegging en uit Nijmegen vertrok.....	212
IV. Hoe de duivel Moenen Mariken aansprak en verleidde	213
V. Hoe Gijsbrecht op zoek ging naar Mariken en afgesnauwd werd door zijn zus	219
VI. Hoe Marikens tante zichzelf de keel doorsneed	222
VII. Hoe Emmeken en Moenen naar Antwerpen reisden, waar zij veel slechte dingen veroorzaakten	223
VIII. Hoe Emmeken een beetje spijt krijgt van haar zondige leven	229
IX. Hoe Emmeken haar familie in Gelre wilde gaan opzoeken	230
X. Hoe Emmeken en Moenen naar Nijmegen reisden	232
XI. Hoe Moenen Emmeken van boven naar beneden gooide en hoe ze haar oom herkende.....	240
XII. Hoe Gijsbrecht met zijn nicht naar Keulen reisde	245
XIII. Hoe Emmeken en haar oom naar Rome reisden en hoe Emmeken biechtte bij de paus	245
XIV. Hoe Emmeken uit Rome vertrok en hoe ze non werd in het klooster voor bekeerde zondaressen in Maastricht.....	249
XV. Hoe Gods engel Emmeken de ringen om haar hals en armen verwijderde.....	249
Epiloog	250

WOORD VOORAF

Mariken van Nieumeghen is het bekendste en beste mirakelspel van de Middelnederlandse letterkunde en een hoogtepunt uit de Nederlandse literatuur. Het verhaal is dan ook opgenomen in de canon van de Nederlandse letterkunde. Wat *Mariken van Nieumeghen* ook bijzonder maakt, is dat het *Wagenspel van Masscheroben* een toneelstuk in een toneelstuk is. De loftuitingen over de *Mariken van Nieumeghen* zijn niet van de lucht:

- ‘een van de twee hoogtepunten uit onze laatmiddeleeuwse literatuur’ (het andere hoogtepunt is *Elckerlijc*) – prof. dr. Bart Ramakers
- ‘het laatmiddeleeuwse verhaal van Mariken is een der Nederlandse “klassieken” ’ – prof. dr. Dirk Coigneau
- ‘*Mariken van Nieumeghen* wordt algemeen beschouwd als het beste voorbeeld van een mirakelspel in de wereldliteratuur’ – prof. dr. John Kannemeyer
- ‘het meesterstuk van Middelnederlandse toneelschrijfkunst, de rijpste vrucht van de middeleeuwse geestelijke toneelschrijfkunst’ – dr. Gerard Knuvelde
- ‘*Mariken van Nieumeghen* is het hoogtepunt en de sluitsteen van de Middelnederlandse dramatische literatuur, het eerste echte drama in onze letterkunde, literatuur van alle tijden: een klassiek werk dat aanspreekt en ontroert’ – dr. Cornelis Kruyskamp
- ‘het pronkstuk van de Middelnederlandse toneelliteratuur’ – dr. Marcel van der Heijden
- ‘*Mariken van Nieumeghen*, one of the highlights of Dutch literature’ – prof. dr. Hans van Dijk
- ‘het boeiende spel, een der mooiste die ons uit de middeleeuwen zijn overgebleven’ – dr. Dirk Tinbergen
- ‘een meesterstuk van onze middeleeuwse dramatische literatuur’ – prof. dr. Jacobus Prinsen
- ‘de *Mariken van Nieumeghen* is een van de meest geliefde werken van de Nederlandse letterkunde’ – dr. Ton Duinhoven
- ‘Zonder twijfel is *Mariken van Nieumeghen* de meest tot de verbeelding sprekende vrouw in de laatmiddeleeuwse letterkunde’ – prof. dr. Jos Joosten
- ‘*Mariken van Nieumeghen*, een van de bekendste drama’s uit de Nederlandse toneelgeschiedenis’ – prof. dr. Herman Pleij

De taal van *Mariken van Nieumeghen* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties

(woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Tweespraak vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590).¹ Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vandaar dat prof. dr. Marita Mathijsen (2003, p. 125) stelt:

Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?

Voor de hertaling van *Mariken van Nieumeghen* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van dit mirakelspel en van de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW) en in mindere mate het *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (het VMNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT).

De ondertitel van deze editie van *Mariken van Nieumeghen* luidt: *De beste en meest volledige versie in hedendaags Nederlands, een uitgebreide toelichting en een facsimile van de oudste druk uit circa 1515*. Het is 'de beste versie', omdat ik een aantal aperte fouten heb gecorrigeerd. Hierbij ben ik zo terughoudend mogelijk geweest, want ik wil van zo'n prachtig toneelstuk uiteraard niets veranderen aan de inhoud. Prof. dr. Jozef van Mierlo (1951, p. 176) roept over dr. Pieter Leendertz uit, die veel te veel aan de *Mariken van Nieumeghen* heeft zitten rommelen: 'Wat heeft de uitgave van Leendertz al kwaads gesticht!' Ik wil niet dat een vakgenoot iets soortgelijks over mij zegt. Mijn emendaties (verbeteringen) op een rij:

- 'te grave ghenanghen [lees: ghevanghen, R.C.] wert gheset' in de proloog geëmendeerd in 'in Grave gevangen werd genomen'
- 'den casteleyn vanden grave' in de proza-inleiding van hoofdstuk II na vs. 44 geëmendeerd in 'de kasteelheer van Buren'
- 'drie uren' in vs. 54 geëmendeerd in 'anderhalf uur'
- 'in die maze' in vs. 109 geëmendeerd in 'in de Waal'
- 'die casteleyn vanden grave' en 'hem leedende in die stadt van Shertoghen bossche' in de proza-inleiding van hoofdstuk VI na vs. 402 geëmendeerd in 'de kasteelheer van Buren' en 'is die naar 's-Hertogenbosch gebracht'
- 'te grave' in vs. 409 geëmendeerd in 'in Buren'
- '.vi. jaren' in de proza-inleiding van hoofdstuk IX na vs. 647 geëmendeerd in 'zeven jaar'
- 'mijn oom te venlo' in vs. 652 geëmendeerd in 'mijn oom even buiten Nijmegen'
- 'wel drie jaer doot' in vs. 700 geëmendeerd in 'al zeker een jaar dood'
- de tekst van Mariken 'Dats alle jaer op desen dach te doene' in vs. 709 geëmendeerd in tekst van Moenen.

Het is 'de meest volledige versie', omdat ik de vijf ontbrekende versregels (183, 563, 577, 647 en 872) en de drie ontbrekende hoofdstuktitels (IV, V en IX) heb aangevuld. Daarbij heb ik veelal gebruikgemaakt van conjecturen (gissingen) van vakgenoten. Verder heb ik een paar keer impliciete informatie die onontbeerlijk is voor een juist begrip, in zo min mogelijk woorden toegevoegd. Enkele

oudere uitgaven van *Mariken van Nieumeghen* laten het gescheld van de tante achterwege. Zo staat na vs. 76 in *De waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen* (editie Poelhekke, p. 28) tussen haakjes:

Hierop valt de Moeye uit met een reeks van de felste en platste verwijten en zonder op Mariken's tegenwerpingen te letten, vaart zij voort:

Het toneelstuk gaat hierna verder met vs. 101. Na vs. 76 in *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen* (editie Wolthuis, p. 20) staat tussen haakjes:

De moeye overlaadt haar met de gemeenste scheldwoorden en Mariken klaagt:

Hierna worden ook de vs. 101-103 weggelaten en wordt dus vervolgd met vs. 104. Zoiets heet een gecastigeerde uitgave (castigeren = kuisen) of ook wel een uitgave ad (of: in) usum Delphini (= een uitgave ten gebruike van de dauphin, de Franse kroonprins, dus met weglating van de aanstootgevende passages). In het begin van de 17de eeuw verbood de kerkelijke leiding *Mariken van Nieumeghen* als zeer schadelijk voor de katholieke jeugd vanwege de nigromantie die erin voorkomt en op 16 april 1621 zette de bisschop van Antwerpen² *Mariken van Nieumeghen* op de index (lijst van verboden boeken) in de rubriek van boeken die verboden zijn voor de scholen en voor de algemene lezer, dat was de strengst verboden categorie (Frans Krap 1983, p. 85 en 103-104, Willem van Eeghem 1942, p. 423, Victor de la Montagne 1906, p. 62, Prudens van Duyse 1840, p. 71³ en Franz Joseph Mone 1838, p. 17). Uiteraard laat ik niets achterwege en is het taalgebruik in mijn hertaling ongekuist.

Een facsimile (reproductie) van de uitgave van *Mariken van Nieumeghen* door Willem Vorsterman uit circa 1515 heb ik opgenomen, omdat de twee facsimile-uitgaven uit 1904 en 1951 moeilijk verkrijgbaar zijn. De aanduiding van de versregels heb ik onder iedere scan toegevoegd. Citaten komen uit deze facsimile. Daarbij zijn de letters getranscribeerd in modern schrift, is de spelling van i/j, u/v en uu/w aangepast aan het huidige gebruik en zijn de correcties van aperte drukfouten tussen vierkante haken gezet. Ik heb de versregelnummering overgenomen van *Mariken van Nieumeghen & Eckerlijc*, editie Wilmink en Ramakers. Dat houdt in dat de prozagedeelten geen regelnummering hebben. Willem

Wilmink en Bart Ramakers vatten ‘Dat die viant was / Och ja ick dat doet mi claghen / Hoe condi ghi u metten viant ontdraghen’ niet als één versregel (vs. 1033) op, maar als twee versregels (vs. 1033-1034), waardoor hun editie uitkomt op één versregel meer (1145 versregels) dan de editie van Dirk Coigneau (1144 versregels) en de meeste andere edities. De uitgave van Dirk Coigneau (*Mariken van Nieumeghen*, editie Coigneau) staat op internet: https://www.dbnl.org/tekst/_mar001mari01_01

Wil je de volledige Middelnederlandse tekst in modern schrift lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop of smartphone. *Mariken van Nieumeghen* in het Middelnederlands in modern schrift is op de volgende webpagina’s te vinden:

- <https://www.noviomagus.nl/var1.htm> (zonder annotaties)
- <https://web.archive.org/web/20110428182248/http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/marieken> (zonder annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_mar001mari01_01/ (editie Coigneau, 1996, met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_mar001mari02_01/ (editie Beuken, 1931, met annotaties)

De sprekersaanduidingen in toneelteksten staan doorgaans in kleinkapitaal, maar ik zet die in cursief omdat ik vind dat dit prettiger leest. Langere Middelnederlandse passages zijn niet hertaald in de toelichting, omdat de hertaling door de nummers van de versregels makkelijk te vinden is in het toneelstuk in hedendaags Nederlands.

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Meerdere passages in *Mariken van Nieumeghen* zijn voor een hedendaagse lezer niet of nauwelijks te begrijpen. Daarom licht ik die toe in het hoofdstuk ‘Toelichtingen bij versregels’. Het verdient aanbeveling om die toelichtingen door te nemen voordat je *Mariken van Nieumeghen* in hedendaags Nederlands gaat lezen, zodat je moeilijke passages beter begrijpt.

In citaten uit studies heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger ‘Middeleeuwen’ en ‘Renaissance’ met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus ‘middeleeuwen’ en ‘renaissance’ (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.robertcastermans.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Rest mij je veel leesplezier te wensen!

Robert Castermans
Amsterdam, maart 2026

INLEIDING

Overlevering

De oudste druk die bewaard is gebleven van *Mariken van Nieumeghen*, is die van Willem Vorsterman (15de eeuw-1543) uit circa 1515: *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van nieumeghen die meer dan seuen iaren metten duuel woende ende verkeerde*. Hij was een bekende drukker uit Antwerpen en heeft ook de moraliteit (= didactisch-allegorisch toneelspel) *Elckerlijc* rond 1525 gepubliceerd. Vanwege Antwerpen als plaats van uitgave wordt zijn druk aangeduid met de letter A. Er bestaat nog maar één exemplaar van en dat bevindt zich in Bayrische Staatsbibliothek in München. Zie voor de facsimile van deze uitgave hieronder p. 139 e.v. Aan het eind staat het drukkersmerk van Willem Vorsterman. De negen houtsneden van deze editie vertellen in grote lijnen het verhaal. Deze houtsneden heb ik voorzien van bijschriften en die staan hieronder op p. 202.

Tegenwoordig wordt vrij algemeen aangenomen dat de druk van Willem Vorsterman gebaseerd is op een prozaverhaal dat verloren is gegaan. Daarnaast bestaan er nog drie drukken van begin 17de eeuw:

1. een Utrechtse druk (U) uit 1608, uitgegeven door Herman van Borculo: *Een schone historie, ende zeer wonderlijke ende waerachtighe gheschiedenisse van Mariken van Nimmegen, hoe sy meer dan zeven jaren met den duyvel woende ende verkeerde*. Dit is een versie die minder rooms-katholiek is en meer protestants. Daarom is Maria vervangen door God of Christus en wordt er niet verwezen naar de mis en het Heilige sacrament. Deze druk wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (signatuur 190 C 30) en is via de catalogus online in te zien en te downloaden.

Op deze 'protestantse' versie is mogelijk het historielied *Een schoone historie van Mayken van Nimmegen* uit waarschijnlijk de 17de eeuw gebaseerd. De tentoonstellingscatalogus *Mariken van Nieumeghen, Tentoonstelling 1 mei-1 juli 1968* (p. 30-33) bespreekt de twee drukjes van dit lied uit circa 1775 en circa 1785.⁴ De uitgave van circa 1775 is opgenomen in *Mariken van Nieumeghen* (editie Cornelis Kruyskamp, p. 81-94), *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen* (editie Wim Beuken, p. 115-128) en *Een schoon*

spel van Mariken van Nieumeghen (editie Pieter Leendertz, p. 473-487). Het beslaat 424 versregels, verdeeld in 106 strofen. Ik ben nog een derde drukje uit circa 1820 tegengekomen in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en heb dat opgenomen in de 'Bibliografie'. Scans van alle drie de drukjes staan op internet

- https://books.google.nl/books?vid=KBNL:KBNL03000164525&redir_esc=y (drukje uit ca. 1775)
- <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1889181> (drukje uit ca. 1785)
- https://books.google.nl/books?vid=KBNL:UBA000000854&redir_esc=y (drukje uit ca. 1820)⁵

2. een Antwerpse druk uit 1615 van Pauwels Stroobant (S):
Een schoone historie van Mariken van Nimweghen, Een seer wonderlijcke ende waerachtige geschiedenis, hoe sy meer dan seven jaren met den duyvel woonde ende verkeerde. Deze druk bevindt zich in de universiteitsbibliotheek in Gent (signatuur R 681).
3. een nadruk hiervan uit 1615 van Pauwels Stroobant (Str):
Een schoone historie van Mariken van Nimweghen, Een seer wonderlijcke ende waerachtige gheschiedenisse, hoe sy meer dan seven jaren met den duyvel woonde ende verkeerde. Ook deze druk bevindt zich in de universiteitsbibliotheek in Gent (signatuur R 1279). Beide drukken van Pauwels Stroobant zijn via de catalogus online in te zien en te downloaden.

Slordige druk

De kwaliteit van het zet- en drukwerk van de postincunabel⁶ van Willem Vorsterman laat veel te wensen over. Er staan veel zetfouten in. Zo bevat de 2de regel van de proloog al een zetfout: 'ghenanghen' in plaats van 'ghevanghen'. En zelfs de titel is niet foutloos:

DIE WAERACHTIGE ENDE
Een seer wonderlijcke historie van Mariken van
nieumeghen die meer dan seuen iaren
metten duuel woonde ende verkeerde

De eerste regel is een xylografie. Dat is een uit houtblok gesneden tekst die als wervende blikvanger werd gebruikt. Daarna zal de oorspronkelijke titel in typografie zijn toegevoegd, maar door het overbodige lidwoord 'Een' bevat de titel een grammaticale fout. Ook zijn sprekersaanduidingen vergeten of verwisseld en ontbreken vijf versregels (vs. 183, 563, 577, 647 en 872). De tekst is verdeeld in hoofdstukken en voorzien van samenvattende titels die beginnen met 'Hoe ...', bijvoorbeeld: 'Hoe marikens moeye haer selven dye kele afstack' (Hoe Marikens tante zichzelf de keel doorsneed), maar drie hoofdstuktitels (IV, V en IX) ontbreken.

Vertalingen en bewerkingen

In de 15de en 16de eeuw waren er in Engeland weinig drukkers. Daarom ging de Antwerpse drukker Jan van Doesborch (ca. 1470-1536) Engelstalige boeken drukken, die hij vervolgens naar Engeland verscheepte. In Londen had hij een boekwinkel. Hij heeft ook de Engelse vertaling van *Mariken van Nieumeghen* gepubliceerd in circa 1518: *Mary of Nemmegen*. Volgens Harry Ayres en Adriaan Barnouw was de vertaler de Engelsman Laurence Andrewe, die voor Jan van Doesborch werkte (*Mary of Nimmegen*, editie Ayres en Barnouw, p. 5), maar Willem Janssen (1967, p. 57-79) toont zeer gedetailleerd aan dat waarschijnlijk een Nederlander de vertaler was en niet een Engelsman. Die vertaling is een verhaal in proza en geen berijmde toneeltekst. Aangenomen wordt dat een prozaverhaal in het Nederlands van *Mariken van Nieumeghen* heeft bestaan dat de bron was van de toneelversie van Willem Vorsterman uit circa 1515 en van de Engelse vertaling van Jan van Doesborch uit circa 1518.

Mariken van Nieumeghen is vaak bewerkt en in vele talen vertaald. In 1648 heeft Hadrianus Lyraeus (de gelatiniseerde naam van Adrianus van Lyere, 1589-1661) een vertaling in het Latijn opgenomen in zijn bundel *Marialegenden: Trisagion Marianum sive trium mundi ordinum caelestium, terrestrium et infernorum, cultus, pietas et adoratio ter Sancto Nomini Mariae, vindicata, suppetiis moralibus atque historicis, in gratiam concionatorum copiose summissis*. Het is aannemelijk dat de versies van Willem Vorsterman, Jan van Doesborch en Hadrianus Lyraeus alle drie gebaseerd zijn op een verloren gegaan prozaverhaal. De Latijnse vertaling is een doorlopend prozaverhaal en heeft dus geen afwisseling van proza en poëzie. Dit sluit niet uit dat Hadrianus Lyraeus de uitgaven van Willem Vorsterman en Jan van Doesborch kende. Zijn Latijnse versie heeft geleid tot de internationale verspreiding van het verhaal en werd vertaald in het Italiaans, Duits, Engels, Frans, Noors en zelfs in

het Arabisch.

Er bestaan ook enkele verfilmingen van *Mariken van Nieumeghen*, waaronder een speelfilm van regisseur Jos Stelling uit 1974. Deze film veroorlooft zich veel vrijheden ten opzichte van het boek.

Ontstaan

Mariken van Nieumeghen is geschreven tussen 1490 en 1510. In die tijd werden veel boeken gedrukt die aangeduid worden als prozaromans. Dat waren grotendeels berijmde ridderromans die bewerkt werden tot proza, waarin soms berijmde dialogen voorkwamen. De bekende Karelroman *De vier Heemskinderen* is een prozabewerking van *Renout van Montalbaen*. Deze prozaromans en andere lectuur als heiligenlegenden, wonder- en reisverhalen en kluchtboeken worden vaak aangeduid als volksboeken en volksromans.

Toentertijd heerste ook het geloof aan duivels, heksen en tovenaars. Paus Innocentius VIII publiceerde in december 1484 zijn bul *Summis desiderantes affectibus* (Latijn voor: Omdat we ten zeerste verlangen). Daarin noemde hij hekserij de grootste misdaad jegens God en gaf hij toestemming om strenge maatregelen te nemen tegen personen die beschuldigd werden van hekserij en tovenarij. Naar aanleiding van deze bul publiceerden de Duitse dominicanen en inquisiteurs Henricus Institoris (Heinrich Kramer) en Jacobus Sprenger in 1487 hun *Malleus maleficarum* (malleus = hamer; maleficium = kwade daad; maleficarum = van de boosdoensters). Het is een handboek voor heksenjagers en de beste foltermethoden voor met name vrouwen die beschuldigd werden van duivelse praktijken. In 2005 is het door Ivo Gay vertaald als *De Heksenhamer*.

Mariken heeft zich weliswaar overgegeven aan de duivel en afspraken met hem gemaakt, maar zij wordt niet als heks getekend. Nergens is sprake van bijvoorbeeld nachtelijke bijeenkomsten van heksen onder leiding van de duivel (zogeneten heksensabbats of heksensynagogen) en van gevlieg op een bezemsteel.

Auteurschap en rederijkerskenmerken

Volgens de gangbare opvatting is het prozaverhaal dat verloren is gegaan, door een tweede auteur voor een deel omgezet in dialogen. Het is niet bekend wie de twee auteurs van *Mariken van Nieumeghen* zijn. Jozef van Mierlo (1949) heeft het auteurschap toegeschreven

aan Anna Bijns (1493-1575), maar velen hebben dit op goede gronden weerlegd.

De prozagedeelten in *Mariken van Nieumeghen* zijn geschreven door een ontwikkelde auteur, mogelijk een clericus die waarschijnlijk Latijnse leesdrama's kende. Gezien de kenmerken van het taalgebruik van de ingevoerde berijmde dialogen moeten die gedicht zijn door een rederijker uit Brabant. Antwerpen ligt dan voor de hand omdat een groot deel van het verhaal zich daar afspeelt. En de woorden 'versamen wilt in jonsten' (vs. 195), 'versamen i[n] jonsten' (vs. 227), 'Conste maect jonste' (vs. 533) en 'jonste deet bestaen' (vs. 1144) zouden allusies (toespelingen) kunnen zijn op het devies (de zinspreuk) 'Uyt jonsten versaemt' (uit genegenheid bijeengekomen of door vriendschap samengebracht) van de Antwerpse rederijderskamer De Violieren.

Hoewel de tweede auteur de oorspronkelijke prozatekst voor een deel omwerkte tot toneelverzen, was zijn versie niet bedoeld om opgevoerd te worden, maar als leesdrama. Anders had hij wel de hele tekst omgewerkt tot een toneeltekst. Een expositor ludi (letterlijk: uitlegger van het spel) of explicateur (verteller die toelichtingen geeft) had dan alleen de proloog en de epiloog hoeven uit te spreken. In het rederijkerstoneel komen geen toneelstukken voor waarbij een verteller tussen de scènes door prozateksten voordraagt.

Tot de poëziegedeelten behoren de zes balladestrofen (vs. 137-146, 147-156, 329-347, 403-416, 590-603 en 604-617), de twee strofen (vs. 433-440 en 1104-1127), de twee rondelen (vs. 348-355 en 648-655), het lofrefrein op de retorica (vs. 524-555) en het *Wagenspel van Masscheroen* (vs. 728-857).

Balladestrofen

Veel Franse dichters uit de 15de eeuw hebben balladen geschreven. In Nederland hebben vooral de rederijders, die bovenal dichters waren, deze dichtvorm beoefend. De rederijdersballade is beschouwend en bestaat uit een willekeurig aantal strofen van meestal 7 à 9 versregels. Een strofe of couplet is een soort gedachte-eenheid; wat in proza een alinea is, dat is in poëzie een strofe of couplet. In een gedicht kan die eenheid nog versterkt worden door ritme, metrum en rijm. De misschien wel bekendste rederijdersballade is *Van der mollenfeeste* (Het mollenfeest) van Anthonis de Roovere (ca. 1430-1482). Die bestaat uit 12 strofen van 8 versregels.

De monoloog van Mariken in vs. 137-156 bestaat uit twee balladestrofen van 10 versregels.

De eerste balladestrofe in vs. 137-146:

Weemi suchten crijsschen ende hant ghewrinck
 Mi selven hetende vermalendijt
 Dats nu mijn solaes ende anders gheen dinck
 Doer mijns moeyen scand[i]ch verwijt
 Eest onrecht dattet mi spijt
 Sonder cause sulcken woorden te lijden
 Neent vri in mi groeit sulcken nijt
 Daer therte in wast nu talder tijt
 Dat ic quaet ghenoech sitte in dit berijt
 Om mi selven eewich te vermalendi[d]en

De tweede balladestrofe in vs. 147-156:

Hulpe welcken temptacie comt mi bespringhen
 Wil ic mi selven verhanghen oft craghen
 O joncheyt suldi u connen bedwinghen
 Oft en wildi nae gheen reden vraghen
 Wie soude oock alsulcken woorden verdraghen
 Sonder schult hi en is niet levende ic meens
 Diese sonder verdiente wel soude behaghen
 Dies segick in wanhopen die mi comt belagen
 Comt nu tot mi ende [helpt] mi beclaghen
 God of die duvel tes mi alleleens

In beide balladestrofen uit Mariken haar wanhoop en in vs. 148 heeft ze zelfs een zelfmoordgedachte: 'Wil ic mi selven verhanghen oft craghen' (Wil ik me verhangen of verwurgen?). Het rijmschema van de strofen is ababbcbbbc.

Gijsbrecht uit een klacht in de vorm van een 19-regelige balladestrofe in vs. 329-347 op het rijmschema ababbcbccdcddedeeff:

O murmeracie die mi al even stranghe creyt
 Hoe ontstelt ghi hert sin ende verstant
 Om dat Mariken mijn nichte soe langhe beyt
 Die ick om provande te nimmeghen sant
 Ick seyde haer nochtan quaem die nacht op hant
 Ofte datse haer vervaerde in eenigher w[ij]s
 Dat si tot mijn susters soude gaen slapen want
 Als ick te nimmeghen come dats altoos mij[n] logijs
 Ick en hebbe hert sin noch avijs
 Ick en moet weten hoet met haer staet
 Mesquaem haer iet doer eenich afgrijs
 Ick storve sonder hope of troost [lees: raet]

Want tmeysken is alle mijn toeverlaet
Ende van joncx heb icse op ghehouwen
Dus soude icker aensien node eenich quaet
Maer seer lichte vertwifeltmen jonge vrouwen
Dit es nae nimmeghen sonder vercouwen
Om van haer te hooren recht bescheet
Sulck hoort somtijts tes hem om hooren leet

Ook de tante uit een klacht in de vorm van een 14-regelige balladestrofe in vs. 403-416. Het rijmschema is ababbcbccdd, waarbij de laatste versregel door overlopend rijm verbonden is met vs. 417, 'Ha ha van dien bedrive':

Hulpe leveren longeren ende milten
Tanden hoofden wat ic al leets ghewinne
Den spijt sal mi doen bersten of smilten
Want ic swelle van quaetheyt als een spinne
Verwoet dul werdt ic ende buyten sinne
Doer die nieumere die ic daer hebbe verstaen
Doude dief die te grave opt slot lach in die rinne
Die is verlost ende laten gaen
Och nu es alle mijnen troost ghedaen
Want ons jonghe hertoghe bi wien ic blive
Sal nu ducht ick zijn hant opt bloote slaen
Ick bender so inne beroert dat ic mi saen
Over gheven soude met siele met live
Ende roepen alle duvels te mijnen verstive

De vs. 590-603 en 604-617 vormen twee 14-regelige balladestroken op het rijmschema abaabbcbccdd:

O memorie verstandnisse waerdi dinckende
Op dleven daer ick mi nu in ontdraghe
Het soude u duncken sondich ende stinckende
Ghi laet die claerheyte der hemelen blinckende
Ende gaet den wech der hellen vol meshage
Ick sie ende mercke meest alle daghe
Es hier yemant om mi ghequetst of doot
Ende ick weet wel desen moenen dat es de plaghe
En es vanden besten niet dit es den noot
Ic ghevoelt wel al en seyt hijs niet al bloot
Dat een viant moet wesen of niet veel betere
O moeye moeye u fel verwiten groot
Sal mi maken een verdoemt sletere

Eewelijc uuter gracien vanden hoochsten wetere

Ey lasen al eest voor mi wat claghelijcx
Ick ben te verre al woudick mi te keeren pooghen
Ic plach ooc maria te dienen daghelijcx
Met bedinghen oft anders iet behagelijcx
Ende die devocie es oec al vervloghen
Ende oec en wil [hi] se mi niet ghedoghen
Ende dat ic mi seghenen soude en gedoecht hi ooc niet
Daerbi soumen oec ghevoelen moghen
Dat hi quaet es om dat hi tseghenen vliet
Wat wil ic ooc achterdencken besiet doch siet
Tes nu te verre comen om achterdincken
Hola ic hebber ghinder twee bespiet
Die ic ghisteren dach stelde om scincken ende drincken
Daer wil ic mijn keelken laten clincken

Strofen

Er komen ook nog twee strofen voor. Een strofe als gedicht en dus niet als onderdeel van een gedicht is moeilijk te definiëren. Het gaat om een aantal versregels die samen één geheel vormen, waarbij die eenheid grafisch wordt weergegeven (meestal door witregels) en waarbij ook ritme, metrum en rijm een rol kunnen spelen.

De 8-regelige strofe van de duivel in vs. 433-440 op het rijmschema ababbcbc:

Ten helschen ghecriele
    In een eewich verseeren
Wil ic die siele onder luycifer broen
Wat dwasen menschen dat si om princen oft heeren
Oft uut partiscap hem sel[v]en verdoen
Al onse al onse die in dit opinioen
Hem selven houden so versteent
Partie ende nidicheyt baet der hellen menich millioen
Van zielen eert jaer lijt wie dat beweent

De 24-regelige strofe van Mariken in vs. 1104-1127 op het rijmschema abaabbcbccddccddeeffggg:

Langhe nachten zijn selden den ghenen lief
Die druck int herte hebben oft swaermoedicheit
Sijn slapen es grote onruste of meerder grief
Swaer droomen verscrickende of sulcken meskief

Mi ghebuert vele alsulcken onspoedicheyt
 Wie sal mi segghen die rechte bevroedicheyt
 Van minen droome daer ick in heb ghelegghen
 Mi dochte ic was genomen uuter helscer gloedicheit
 Ende van daer boven inden hemel ghedreghen
 Daer quamen mi vele witter duyven teghen
 Die sloeghen mijn banden af met haren vlercken
 Ontbeyt wat sie ic o godheyt vol seghen
 Heb ic u hoghe ghenade vercreghen
 Och ja ic mijn banden zijn af somen mach mercken
 Si ligghen hier neven mi o godlike wercken
 Wat crachtiger schermschilt sisi tegen tvercrancken
 Dies en can men u nemmermeer voldancken
 Te gheenen stonden
 O mensche vol ghebreken ende vol sonden
 Hier aen moechdi nemen exempele
 Ende ter eeren deser weerdicheit sonder gronden
 Den almoghende god ee[w]ighen lof vermonden
 Naer u arm macht seer sempele
 Weldaet dient wel ghedaen in gods tempele

Rondelen

Het rondeel werd veel beoefend door de rederijkers. Een rondeel is een 8-regelig gedicht met gewoonlijk slechts twee rijmklanken en met een typerende herhaling van versregels. Vaak zijn de versregels 1, 4 en 7 aan elkaar gelijk of vrijwel gelijk, evenals de versregels 2 en 8. Zeker bij de rederijkers is dat het geval. De twee rondelen hebben het rijmschema abaaabab.

Het eerste rondeel in vs. 348-355 en de eerstvolgende versregel:

1. Ey lazen suster ghi beguyt mi
  2. Dat ghi segt dat gi van maeyken niet en weet
  3. Ey neen ick seker goey jan [duyt ghi]
  4. Ey lazen suster ghi beguyt mi
  5. Ick schat si yevers in een camer ghemu[y]t si
  6. Daermen sulken tijtkens om een grootken speet
  7. Ey lazen suster ghi beguyt mi
  8. Dat ghi segt dat ghi van haer niet en weet
- vs. 356: Ghi ghelaet u verstoort ende seer tonvreet

Het tweede rondeel in vs. 648-655 en de eerstvolgende versregel:

1. Emmeken u bede ontsegge ick u n[o]

2. Wildi segdi eens tot uwen vrienden varen
  3. Ick soudt u bidden waert u believeen alsoe
  4. U bede lief ontseg ick u no
  5. Mijn moeye te nyeumeghen mijn oom te venlo
  6. En sach [ic niet] in ses och in seven jaren
  7. Daer omme ontsegghe ick u die bede no
  8. Ick belove u wi sullen tuwen vrienden varen
- vs. 656: Si en weten niet alle die mi bestaende waren

Beide rondelen zijn het begin van een nieuwe scène.

Lofrefrein op de retorica

Ook het refrein was een geliefde dichtvorm bij de rederijkers. Een refrein is een dichtvorm die afgeleid is van de Franse ballade. Het is een gedicht van minstens 4 strofen van gelijke lengte (gemiddeld een 15 versregels), met uitzondering van de laatste strofe, die korter kan zijn. Iedere strofe heeft dezelfde slotregel, de zogeheten stok of stokregel. Die geeft het thema van het gedicht weer, vaak in de vorm van een sententie (zinspreuk), en dient als gedichttitel. Soms bestaat de stok uit twee versregels. De laatste strofe dient opgedragen te worden aan de 'Prince' (prins, de erevoorzitter of beschermheer van de rederijkerskamer) en wordt dan ook de prince of princestrofe genoemd, maar zeker niet altijd wordt met 'Prince' de voorzitter van de rederijkerskamer bedoeld. Die 'Prince' kan de belichaming zijn van een aangesproken grootheid in het refrein zelf. Als die een geliefde is, kan zij in of boven de slotstrofe voorkomen als 'Princesse'. In religieuze refreinen kan met 'Prince' God of Christus toegesproken worden. Maria wordt dan aangesproken met 'Princesse'. De princestrofe is vaak korter dan de overige strofen.

Het lofrefrein op de retorica in vs. 524-555:

O Rethorijcke auctentijcke conste lieflijcke
 Ic claghe met wanhaghe die di eerst maecte
 Datmen di haet
     Ende versmaet
 Den sinnen die u beminnen vallet seer grieffelijc[ke]
 Hem tfi die di als dongheraecte
 Gheen gade en slaet
     Tfi sulcken daet
 Ick puer versmade
     Maer al eest scade
 Ende leet hem alleene die dit aenhoren
 Doer donconstighe gaet die conste verloren

Conste maect jonste steltmen in een parabele
Voer fabele houdic dat woert ende niet waer
Laet daer een constenaer comen notable
Donable van consten niet wetende een haer
Sal claer ghehoort zijn hier ende over al [daer]
Welnaer sal dye constighe van armoeden versmoren
Vercoren es die loeftutere allet jaer
Maer emmer al hebbens die selcke thoren
Doer donconstighe gaet die conste verloren

Tfy alle botte plumpe slechte sinnen
Die conste sout stellen in u verstant want
Reyn conste sal elck met rechte minnen
Conste eerst ghemaect aen elcken cant want
Conste hout in weelden menich playsant lant
Eere gheschie hem allen die conste[n] orboren
Tfy donconstighe die de const vander hant plant
Te dier causen stel ic den reghel van voren
Doer donconstighe gaet die conste verloren

Princelijc wil ick tot consten keeren
Ende nae mijn macht altoos consten leeren
Want niemant en es metter consten gheboren
Maer tes alle constenaers een verseeren
Dat donconstige die consten so luttel eeren

Dit refrein bestaat uit drie 9-regelige strofen. Het rijmschema van de eerste strofe is abcabcdee, dat van de tweede en derde strofe ababbcbbcc. De princestrofe heeft 5 versregels en het rijmschema aabaa. Door het afwijkende eindrijm van 'Want niemant en es metter consten gheboren' wordt deze versregel geaccentueerd.

De dichter laat met dit refrein zien dat hij een meester is in rijmtechniek. De eerste strofe heeft binnenrijm, de tweede kettingrijm en de derde dubbelstaarten. Binnenrijm is rijm van woorden binnen een versregel of rijm van een woord of woorden in een versregel met een woord of woorden in de daaropvolgende versregel, bijvoorbeeld: *Rethorijcke auctentijcke lieflijcke en claghe wanhaghe maecte haet versmaet*. Kettingrijm of overlooprijm is rijm waarbij het laatste woord van een versregel rijmt op het eerste woord van de volgende versregel,⁷ bijvoorbeeld: *notable Donable*. Een dubbelstaart⁸ zijn achtereenvolgende woorden aan het eind van een versregel die op elkaar rijmen, ook dubbelrijm genoemd⁹, bijvoorbeeld: *slechte sinnen* en *rechte minnen*. De princestrofe begint niet met 'Prince' maar met 'Princelijc' (prinselijk, als een prins, fier). Dat doet gekunsteld aan.

En de laatste regel van de princestrofe moest hetzelfde zijn als de stokregel, maar dat is niet het geval. Of durft de echte meester van de regels af te wijken?

De stokregel 'Doer donconstighe gaet die conste verloren' (door knoeiers gaat de kunst verloren) is een aanklacht tegen de prutsers die de dichtkunst niet beheersen of zelfs verachten.

Mariken zegt in vs. 508-513 dat je retorica niet kunt leren door je best te doen, want het is een gave van de Heilige Geest. In vs. 551-553 zegt ze dat ze alles zal doen wat in haar vermogen ligt om de kunst te blijven leren, want niemand wordt als kunstenaar geboren. Dit lijkt met elkaar in tegenspraak, maar is het niet. Retorica is inderdaad een gave van de Heilige Geest (en de aanleg voor deze woordkunst kan ze dan ook niet van de duivel opgedaan hebben), maar dit aangeboren talent moet door de dichter ontwikkeld worden door toewijding, dus studie en beoefening. Nelleke Moser (2001, p. 72) gaat hier uitgebreid op in:

De andere vrije kunsten kunnen met vlijt en voorbeelden geleerd worden, maar rhetorica is een gave van de Heilige Geest. Hierom is rhetorica de meest lofwaardige kunst. Ondanks haar voorgewende ongeleerdheid draagt Mariken even later toch een lofdicht op rhetorica voor. In de slotregels van dit refrein benadrukt zij het feit dat de kunsten geleerd moeten worden, omdat ze niet aangeboren zijn:

Princelijc wil ick tot consten keeren
Ende nae mijn macht altoos consten leeren,
Want niemant en es metter consten ghebornen.

Roose beschouwde deze regels als een contradictie met haar eerdere opmerking dat rhetorica niet met kracht te leren was. Volgens hem spreekt Mariken hier dan ook niet over rhetorica, maar over de vrije kunsten in het algemeen [Lode Roose 1968, p. 121-122]. Ze gebruikt immers een meervoudsvorm en ze heeft al eerder gezegd dat deze kunsten aangeleerd moesten worden. 'Metter consten' kan echter ook enkelvoud zijn, zoals Roose overigens zelf ook opmerkt. Het is bovendien onwaarschijnlijk dat Mariken in een lofdicht op rhetorica zonder nadere aankondiging over zou gaan van de beschrijving van rhetorica op de beschrijving van de andere kunsten. Volgens mij bedoelt Mariken in deze regels dat deze kunst zélf de mens niet aangeboren is, maar wel de gave om de kunst te leren. Zij belooft in dit citaat, het gegeven talent zo goed mogelijk te benutten.

Wagenspel van Masscheroen

Het *Wagenspel van Masscheroen* (vs. 728-857) is een toneelstuk in

een toneelstuk, een klein mysteriespel¹⁰ in een mirakelspel, en heeft tot doel Mariken duidelijk te maken dat het tijdens het aardse leven nooit te laat is om terug te keren tot God. Dit spel is het keerpunt in het verhaal en het begin van de redding van Mariken. Door het luisteren naar het toneelstukje komt ze tot inkeer en krijgt ze diep berouw. Hierna keert ze zich van Moenen af. Het tot-inzicht-komen door een personage in de aard van zijn of haar situatie wordt de agnitio (agnitie) genoemd en een plotselinge en radicale ommekeer in het handelingsverloop is de peripeteia (peripetie).¹¹

Een wagenspel is een betrekkelijk eenvoudig toneelstuk dat op een platte boerenwagen als verrijdbaar podium werd gespeeld. Het kan gaan om tableaux vivants uit de Bijbelse geschiedenis, eventueel met enige handeling en tekst, die op wagens in een ommegang (processie) rondgetrokken werden.

Het toneelstukje stelt een rechtszitting voor waarbij God de rechter is en de duivel en Maria elkaars tegenspelers zijn, een zogeheten hemel- of satansproces. Masscheroen presenteert zich als advocaat en vertegenwoordiger van Lucifer (advocatus diaboli ofwel duivelsadvocaat). Lucifer was de leider van de gevallen engelen; God had hen uit de hemel geworpen. Masscheroen beklagt zich over de onrechtvaardige, onevenredig strenge behandeling van de gevallen engelen. De duivels plegen maar één vergrijp, de opstand tegen God onder Lucifer, en zijn dan voor eeuwig verdoemd, terwijl de mens naar hartenlust zondigt en altijd maar vergiffenis krijgt. Masscheroen overtuigt God dat Hij de mensen moet straffen. Vervolgens vraagt hij God om Lucifer en zijn hels gezelschap toestemming te geven om de mensen te straffen voor hun zonden en misdaden, want anders lukt het Hem nooit om een einde te maken aan de gruweldaden die zij plegen. Maria is de advocaat voor de mensen (advocata nostra ofwel onze voorspreekster) en gooit haar moederschap in de strijd door haar Zoon erop te wijzen dat ze Hem gedragen en gezoogd heeft. Ook herinnert ze Hem aan zijn belofte dat een berouwvolle zondaar altijd een beroep op Zijn genade kan doen. Ze bewerkstelligt bij haar Zoon uitstel van straf, zodat de mensen zich kunnen beteren en boete kunnen doen. Met haar optreden beschermt ze de mensen tegen de listen en lagen van de duivel.

God spreekt vooral in Zijn hoedanigheid van de Zoon. Daarom heeft Hij het over Zijn kruisdood (vs. 766-767) en Zijn Vader (vs. 769) en noemt Maria Hem haar Kind (vs. 786) en haar Zoon (vs. 836). God noemt haar als reactie Zijn moeder (vs. 796 en 850).

Wim Hüsken ziet in zijn artikel op internet 'Mariken en de vrije wil' (gepost op 4 juni 2023) in het *Wagenspel van Masscheroen* een polemiek over de vrije wil:

Lijken Maria en Masscheroen in het wagenspel dat Mariken op de Nijmeegse markt aanschouwt niet op Erasmus en Luther? Maria/Erasmus is een felle pleitbezorger voor het ontvangen van genade door de mens als hij berouw toont van zijn zonden, terwijl Masscheroen/Luther daarentegen geen enkele consideratie [= toegeeflijkheid, inschikkelijkheid, R.C.] met hem heeft en het hele menselijke ras tot in de eeuwigheid wil verdoemen. Ware het niet dat *Mariken van Nieumeghen* dateert uit een tijd die voorafgaat aan de controverse tussen Erasmus en Luther en op hun concrete pamflettenstrijd dus niet rechtstreeks betrekking heeft. Maar de auteur draagt wel bij – en daar draait het hier om – aan de discussie over de vrije wil zoals die door Valla en Pico werd aangezwengeld: Mariken wordt gered dankzij het feit dat zij op tijd haar zonden inziet en zich uit vrije wil van Moenen afkeert. Zou dit misschien een reden kunnen zijn geweest waarom de tekst in de eerste decennia van de zestiende eeuw zoveel aandacht trok? In dit opzicht zou de geschiedenis van Mariken voor de toenmalige lezer of toeschouwer niet ‘vreeswekkend’ zijn geweest, zoals Pleij schrijft, maar juist hoopgevend.

Zoals we hierboven hebben gezien, is de prozaversie van *Mariken van Nieumeghen* niet bewaard gebleven, maar beschikken we wel over een vertaling in het Engels daarvan: *Mary of Nemmegen* van circa 1518. Op de plek van de interpolatie (inlassing) van het *Wagenspel van Masscheroen* staat in de Engelse vertaling dat Mariken getuige is van een toneelspel van een zondig leven als dat van haar, waardoor ze tot inkeer komt:

Than went Emmekyn and harde the playe, and the playe was of synfull lyuyng, and there she sawe hyr lyuyng played before hyr face. Than she began to be sory and take repentance (*Mary of Nemmegen*, editie Davidson, Broos en Walsh, p. 36).

Dit zal ook gestaan hebben in de Middelnederlandse prozaversie en de rederijker zal het *Wagenspel van Masscheroen* op die plaats hebben toegevoegd. Het *Wagenspel van Masscheroen* is een aanpassing van een ouder Masscheroenspel, dat niet overgeleverd is. Hoe erover gesproken werd, bewijst dat het zeer populair was en het is nog opgevoerd in Antwerpen tijdens de vasten van 1518. Dit blijkt uit *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde, onder zinspreuk: Wt ionsten versaemt*, p. 91: ‘Item, dese Regerders deden in de vasten spelen ’t spel van de Masscharon, daer grote cost om ghedaen was.’

Vanaf de 13de eeuw treedt de duivel Mascaron op als verdediger

van de aanspraken van Lucifer op de zielen van de zondige mensen. In zijn uitoefening als advocaat of procureur maakt hij zich echter bijzonder belachelijk door onwaardig gedrag of procedurefouten en bederft hij de zaak. Vandaar zijn naam *Mascaron*, die afgeleid is van het Arabische *maskhara*, waarmee een hofnar, grappenmaker, lachwekkende figuur of risee wordt aangeduid, en die ook verwant is met het Germaanse *maskô*, dat 'demonisch wezen' betekent. Hij is een duivelse figuur die anderen aan het lachen maakt en zelf een voorwerp van spot is.¹²

Zinspreuken

In toneelstukken van de rederijkers wordt vaak met een sententie of een zinspreukige opmerking een scène beëindigd. Zie bijvoorbeeld de volgende versregels:

- 44: 'Want die boeverie der werelt is menigerhande' (want op deze wereld lopen veel boeven rond)
- 347: 'Sulck hoort somtijts tes hem om hooren leet' (Soms is het niet prettig om te vernemen wat er gebeurd is)
- 402: 'Niemant en scheet gheerne van dat hi liefheeft' (Niemand is graag gescheiden van diegene die hij liefheeft)
- 432: 'Paertiscap verdoempt menighe siele' (Politiek fanatisme stort vele zielen in het verderf)
- 589: 'Maer alst hem belieft so heb ick uut ghebacken' (Maar als het God belieft, dan ben ik uitgekakt)
- 684: 'Gheen volle consent en gheeft eendrachtich / Boven hem en ben ic niet een haer te verwerven machtich' (Indien de Allerhoogste mij geen volledige toestemming geeft, ben ik tot helemaal niets in staat)
- 1020: 'Niet voer een heerlijc berou ter lester huere' (Er gaat niets boven oprecht berouw voordat je sterft)
- 1103: 'Boven alle dinghen daer wi af lesen / Mach penitencie veel griefs ghenesen' (Meer dan wat ook kan boetedoening veel leed genezen)
- 1127: 'Weldaet dient wel ghedaen in gods tempele' (Het goede dient in Gods huis gedaan te worden).

Renaissancekenmerken

Ook de nieuwe tijd van de renaissance openbaart zich. De auteur legt een grote belangstelling voor de aardse werkelijkheid aan de dag. Hij schildert het leven zoals hij het nauwkeurig waarneemt. De eigen tijd en omgeving en werkelijk levende personages beeldt hij uit. In de eerste scène treft ons direct het realisme bij het inkijkje in de huishouding van een priester door de opsomming van de kruidenierswaren die Mariken moet gaan kopen (vs. 5-7). Ook de

Marieken en een histrio (waarschijnlijk een spreker) Ottho woonden, die tezamen o.m. aan het Gelderse hof optraden en uit hoofde van hun beroep bij velen in een kwade reuk zullen gestaan hebben, ja zelfs als dienaren van den duivel beschouwd zullen zijn, kan een verdicht verhaal (legende) hebben doen ontstaan, dat in en om Nijmegen gelokaliseerd was en waarin Marieken geworden is tot een meisje dat haar ziel aan den duivel verkocht en Ottho tot den duivel zelf. Het toneelstuk moet tussen 1485 en 1510 vervaardigd zijn. Een verhaal over Marieken en Ottho heeft dus ruimschoots ($\pm$ 70 jaar) de tijd gehad om aan te groeien tot de legende waarnaar de schrijver, waarschijnlijk een Antwerpenaar die Nijmegen en omgeving niet kende, werkte en waar hij misschien zelf het een en ander aan toevoegde of in veranderde (Bax 1945, p. 118).

Hij voegt er meteen aan toe dat deze veronderstelling aanvechtbaar is, omdat er in de 15de eeuw wel meer vrouwen Mariken van Nieuweghen geheten zullen hebben. Zijn artikel besluit hij met het opwerpen van een vraag:

En kan het motief van de drie ringen niet in de legende opgenomen zijn, omdat Mariken zich als goochelaarster wel eens bevrijd zal hebben van truc-ringen die om haar hals en armen zaten? (ibidem, p. 119)

Opvoering

Voor zover bekend is *Mariken van Nieuweghen* nooit op de planken gebracht in de 16de eeuw. Pas aan het eind van de 19de eeuw werd het stuk opgevoerd. Naar alle waarschijnlijkheid was het een leesdrama, een tekst om zelf te lezen of voorgelezen te worden door een verteller, waarbij die voor de verschillende personages een andere stem opzette. Een van de bekendste toneelstukken uit de Nederlandse literatuur is dus zeer waarschijnlijk niet als zodanig bedoeld. De titel bevat ook niet het woord *spel*, maar wel *historie*.¹⁹

Samenvatting van *Mariken van Nieuweghen*

Proloog

In de tijd dat hertog Arnold van Gelre door zijn zoon Adolf gevangen wordt genomen, woont op vijf kilometer van Nijmegen een vrome priester, Gijsbrecht. Bij hem woont een mooie jonge maagd, Mariken. Zij is de dochter van zijn overleden zuster en doet voor haar oom met grote toewijding het huishouden.

I. Hoe Gijsbrecht zijn nicht Mariken naar Nijmegen stuurde
Oom Gijsbrecht stuurt Mariken voor boodschappen naar Nijmegen. Als ze niet voor het donker thuis kan komen, moet ze bij zijn zuster, Marikens tante, overnachten. Zij zal Mariken geen slaapplaats weigeren.

II. Hoe Mariken zeer schandelijk werd toegesproken door haar tante
Nadat Mariken haar boodschappen heeft gedaan, begint het al te schemeren en zoekt ze haar tante op om bij haar te logeren. De tante is zo verhit door een discussie over de politieke toestand van het land, dat ze haar nicht uitscheldt voor alles wat lelijk is en haar valselijk beschuldigt. Mariken zal wel flink hebben zitten te zuipen en ze gaat met Jan en alleman het koren in. Zelfs met haar oom Gijsbrecht heeft ze seks.

III. Hoe Mariken bij haar tante wegging en uit Nijmegen vertrok
Geheel over haar toeren loopt Mariken van haar tante weg en verlaat ze Nijmegen. Ze gaat onder een struik zitten weeklagen en huilen en geeft zich over aan God of de duivel, het is haar om het even.

IV. Hoe de duivel Moenen Mariken aansprak en verleidde
De duivel ziet zijn kans schoon en wil Mariken verleiden. Hij spreekt haar vriendelijk aan. Als iemand haar iets misdaan heeft zonder geldige reden, zal hij dat wreken als een galante ridder. Hij wil haar troosten en stelt haar gerust. Binnenkort zal hij de vrouw der vrouwen van haar maken, want boven alles houdt hij van haar. Als zij hem haar liefde schenkt, zal hij haar de zeven vrije kunsten leren en van haar de knapste vrouw op aarde maken. Hij stelt zich voor als Moenen met het ene oog en verzekert haar dat het haar aan goederen, juwelen en geld niet zal ontbreken. Mariken wil dat hij haar ook zwarte kunst leert, maar dat praat hij haar uit haar hoofd. In plaats daarvan wil hij haar alle talen van de wereld leren. Iedereen zal dan tegen haar opkijken. Hij heeft twee verzoeken: Mariken moet afstand doen van haar naam omdat een zekere Maria hem en zijn vrienden veel pijn heeft gedaan en ze moet geen kruisteken meer maken. Dit laatste wil ze wel, maar haar naam kan ze niet verloochenen, want naar Maria is ze vernoemd en die is haar steun en toeverlaat. Als compromis mag ze de eerste letter van haar naam behouden. Voortaan heet ze Emmeken. Moenen stelt voor dat ze samen naar 's-Hertogenbosch en Antwerpen gaan en belooft haar dat ze dagelijks de lekkerste zoete wijnen voorgezet krijgt.

V. Hoe Gijsbrecht op zoek ging naar Mariken en afgesnauwd werd door zijn zus

verklaren, want Moenen is volgens vs. 196 'een meester vol consten' (een meester in de vrije kunsten) (Ton Duinhoven 2001, p. 60).

Er zijn ook vele andere voorstellen gedaan. *Moenen* zou afkomstig kunnen zijn van: *daemon*, *demon*, *Symoen*, *Simo(e)n* (waarbij gedacht kan zijn aan Simon de Tovenaar), *Mahon*, *Mahomet*, *Mahoen*, *Moonken*, *Moon*, *Moonken pek*, *Moontje pek*, *Moone(n)*. Leonard Willems (1937, p. 173) besluit zijn interessant artikel met:

Wat *Moon* eigenlijk is, weten wij dus niet met zekerheid. Doch vast en zeker is *Moon* (alias *Moen*) een eenvoudige jongensnaam, evenals *Claes*, ... en hij heeft niets te maken met *demoon*, noch met *Mahoen*. Niemand zal immers zijn zoon *Demoon* of *Mahoen* gaan noemen.

Vgl. MNW 4, 1889, s.v. *mone*: '(*moenen*, *moene*, *moon*), znw. m. Naam van den duivel, o.a. in *Mar. v. Nijmegen*', WNT 9, 1100, s.v. *moon*:

een andere vorm naast *moenen*, *moene* (zie boven kol. 961). Als naam voor den duivel wordt *moone(n)* bij CORN.-VERVL. [= *Idioticon van het Antwerpsch dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*]. Opgesteld door P. Jozef Cornelissen en J.-B. Vervliet. Gent: A. Siffer. 1899-1903. 4 dln. plus Aanhangsels, 1906, plus Bijvoegsels 1ste dl., 1936, R.C.] opgegeven; dat het inderdaad eigenlijk een mansnaam is, zooals onder *Moenken* werd gegist, blijkt uit het eerste der hier volgende voorbeelden. (Ook als vrouwennaam wordt *Moon* bij CORN.-VERVL. vermeld [lees: vermeld, R.C.], t.w. als verkorting van *Monica*). *Moontjepék* beteekent, behalve *duivel*, ook *mestkever* (zie a.w.). || Die dienst knecht al heet hi *claes* of *moon hy* is synen meester een gehuldich [= trouw, gehoorzaam, R.C.] knape

en WNT 9, 961, s.v. *moenken*:

ook wel *Moentjen* – , een naam voor den duivel, meestal verbonden met *Pek*: *Moenken* of *Moentjen Pek*. Verg. Mnl. *moenen* en *mone* in dat gebruik bij Verdam 4, 1889 [...]. Wellicht is *moenen*, *moene* eene verkorting van een mansnaam (verg. *Moene*, *Moens*, *Moonen*, *Moentjes* als familienamen; bij De Bo [= *Westvlaamsch idioticon*. Bewerkt door L.-L. de Bo. Brugge: Gailliard. 1873, R.C.] is *moenen* een naam voor een stier); *Moentjen Pek* zou dan een naam zijn als *Heintje Pik* [= de duivel (om zijn zwarte gedaante of om zijn attriboot, de pikstok), R.C.]. Zie eene andere gissing bij Verdam.

Dirk Coigneau concludeert:

In *M.v.N.* is de mans- én duivelnaam Moen(en) voor het dubbelzinnige personage van een duivel die zich achter een menselijk masker verbergt, wel zeer geschikt (*Mariken van Nieumeghen*, editie Coigneau, p. 156).

Overigens is *Moon* als vrouwennaam niet alleen een verkorting van *Monica* of *Monika*, maar ook van *Mona* en *Monique* of *Moniek*.

Gijsbrecht

Oom Gijsbrecht is bovenal een vrome priester. Moenen vertegenwoordigt het kwade en hij het goede. Hij blijft voor Mariken bidden, waardoor Moenen haar niet volledig in zijn macht krijgt. Door zijn gebed lukt het Moenen niet om Mariken de nek te breken om zo haar ziel eeuwig in de hel te laten branden. Ook door exorcisme weet hij Mariken uit de macht van Moenen te houden en met een hostie (het Heilig sacrament) houdt hij hem op afstand. Gijsbrecht bidt niet alleen tot Maria, maar ook tot Sint-Servaas (vs. 390-396 en 663). Mariken wordt non in het klooster voor bekeerde zondaressen en haar oom is haar daarbij behulpzaam. Mogelijk is ze er op zijn voorspraak opgenomen. Hij draagt dus bij aan de verlossing van Mariken.

Het is opvallend dat de broeder in de *Beatrijs* ook Gijsbrecht heet. Ton Duinhoven (2001, p. 62-63) noemt enkele frappante overeenkomsten tussen broeder Gijsbrecht in de *Beatrijs* en oom Gijsbrecht in de *Mariken van Nieumeghen*:

Broeder Ghijsbrecht, *vir religiosus* [= religieuze man, R.C.], oude man

Oom Ghijsbrecht, *devoet priester*, oudere man

Ghijsbrecht is geleerde, bezit boeken

Ghijsbrecht is geleerde, heeft boek over nigremansie (234)

Ghijsbrecht leeft teruggetrokken (15)

Ghijsbrecht leeft teruggetrokken (proloog)

Marikens tante

Net als Moenen staat de tante als kwaadaardige figuur tegenover Mariken en oom Gijsbrecht. Haar opstelling jegens Mariken is zeer schandaleus en ze scheldt haar uit voor rotte vis, waardoor Mariken zo van haar stuk raakt dat ze zich overlevert aan de duivel. Ze beschuldigt Mariken ervan dat ze flink zuipt, met Jan en alleman naar

bed gaat en zelfs seks heeft met haar oom. Dit zijn allemaal leugens en het geeft aan hoe laag en boosaardig zij is. Zie Wijsheid van Jezus Sirach 25:15:

Geen erger gif dan het gif van een slang,
geen erger venijn dan het venijn van een vrouw (*De Bijbel*, p. 1764).

Haar taalgebruik is ronduit grof. Tweemaal neemt ze het woord 'eersgat' (aarsgat) in de mond. Alleen door haar en Moenen wordt ruwe taal gebezigd. Uit politiek fanatisme pleegt ze zelfmoord. Dat was een grote zonde in de middeleeuwen. Door zelfmoord te plegen kon je niet meer tot inkeer komen, berouw hebben, biechten en boete doen en kwam je ziel in de hel. Mariken speelt ook met de gedachte zelfmoord te plegen (vs. 148), maar begaat deze grote zonde niet. Zowel Mariken als de tante geven zich over aan het kwade, maar in tegenstelling tot Mariken is de tante een zondares zonder berouw.

Jacobus Pop (1987, p. 27-28) schrijft haar 'ook nog wat jaloezie' toe, want vanwege de aantrekkelijkheden van Mariken zal zij 'toch in haar dorp niet onopgemerkt en onbenaderd zijn gebleven.' Het kan dat afgunst mee heeft gespeeld, maar de tante beledigt Mariken vooral omdat ze des duivels is door een hooglopende ruzie met vier of vijf vrouwen over hertog Adolf (de proza-inleiding van hoofdstuk II na vs. 44). In vs. 122-124 zegt ze: 'Alle die mi desen dach ontmoeten / Die sal ick antwoerden dwelck mi dit beroer doet / Alleens ghelijck die duvel zijn moer doet' (Iedereen die ik vandaag ontmoet, zal ik door deze ontsteltenis precies zo te woord staan als de duivel zijn moer). Dit verklaart haar vreemde begroeting van Mariken in vs. 64: 'Ke willecome duvel hoe staget in die helle' (Jeetjemina, welkom duivel! Hoe gaat het in de hel?).

De tante heeft geen naam, maar wordt aangeduid met 'moeye'. Dit is Middelnederlands voor 'moei', 'tante'; *moei* is inmiddels een verouderd woord en staat niet meer in de Dikke Van Dale, wel nog in de 14de uitgave uit 2005. Eigenlijk is het een vleinaam voor *moeder*.

Volgens Ton Duinhoven (2001, p. 65-66) is het mogelijk dat ook de aanduiding *moeye* ontleend is aan de *Beatrijs*. In vs. 223-224 van het Beatrijshandschrift staat dat Beatrijs naar het Mariabeeld liep: 'ghinc teenen beelde' (ging naar een beeld). In een redactie van de *Beatrijs* kan in plaats van *beelde* het synoniem *ymage* zijn gebruikt:

zoals in de verzen 1128-1131 van de *Theophilus*, [...] Het is dus mogelijk, dat Beatrijs niet *knyelde voor dat beelde van onser liever vrouwen* (224-6) maar voor *dymage*. Zo kan ook

Ende dat mi int herte den meesten toren gheeft
Dats dat so menich mensche dlijf verloren heeft
Ter plaetsen daer wi hebben verkeert
Over die twe hondert vadre ghe[eer]t
Sijnder om minen wille vermoort ende doot bleven
Als voer ende naer

De eerste keer dat ze met Moenen in de herberg *De Gulden Boom* komt, vinden twee drinkebroers haar direct erg aantrekkelijk en komen bij haar en Moenen zitten omdat ze Mariken van Moenen willen afpakken. Ook met haar geleerdheid maakt ze diepe indruk.

Als de paus Mariken vraagt waarom ze een verhouding met de duivel begon, antwoordt ze: 'Tgrote gelt ende tgrote goet' (vs. 1036). Ze liet zich verleiden door het vele geld en alle mooie spullen die de duivel haar gaf. Zo bezien is *Mariken van Nieumeghen* een aanklacht tegen een materialistische levensinstelling. Het om het leven komen van de schatgraver door een instortende paardenstal leert eveneens dat een hebzuchtige en materialistische levensinstelling verwerpelijk is.

Ook wordt gewaarschuwd tegen politiek fanatisme (dat stort vele zielen in het verderf, vs. 432) en tegen het losbandige leven in een kroeg (daar komt heel wat uitschot bijeen, vs. 562-566).

Getallensymboliek

Getallen in een middeleeuws verhaal symbolisch interpreteren is geen risicoloze onderneming, omdat die op meerdere manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Het getal zeven kan op de zeven gaven van de Heilige Geest duiden: wijsheid, inzicht, raad, kracht, vroomheid, liefde en godsvrucht (naar Jesaja 11:2-3). Maar het kan ook verwijzen naar de zeven deugden of de zeven hoofdzonden. En het kan een toespeling zijn op de zevendaagse schepping van de wereld door God (*Beatrijs*, editie Claassens, Berteloot en Roolfs, p. 98).

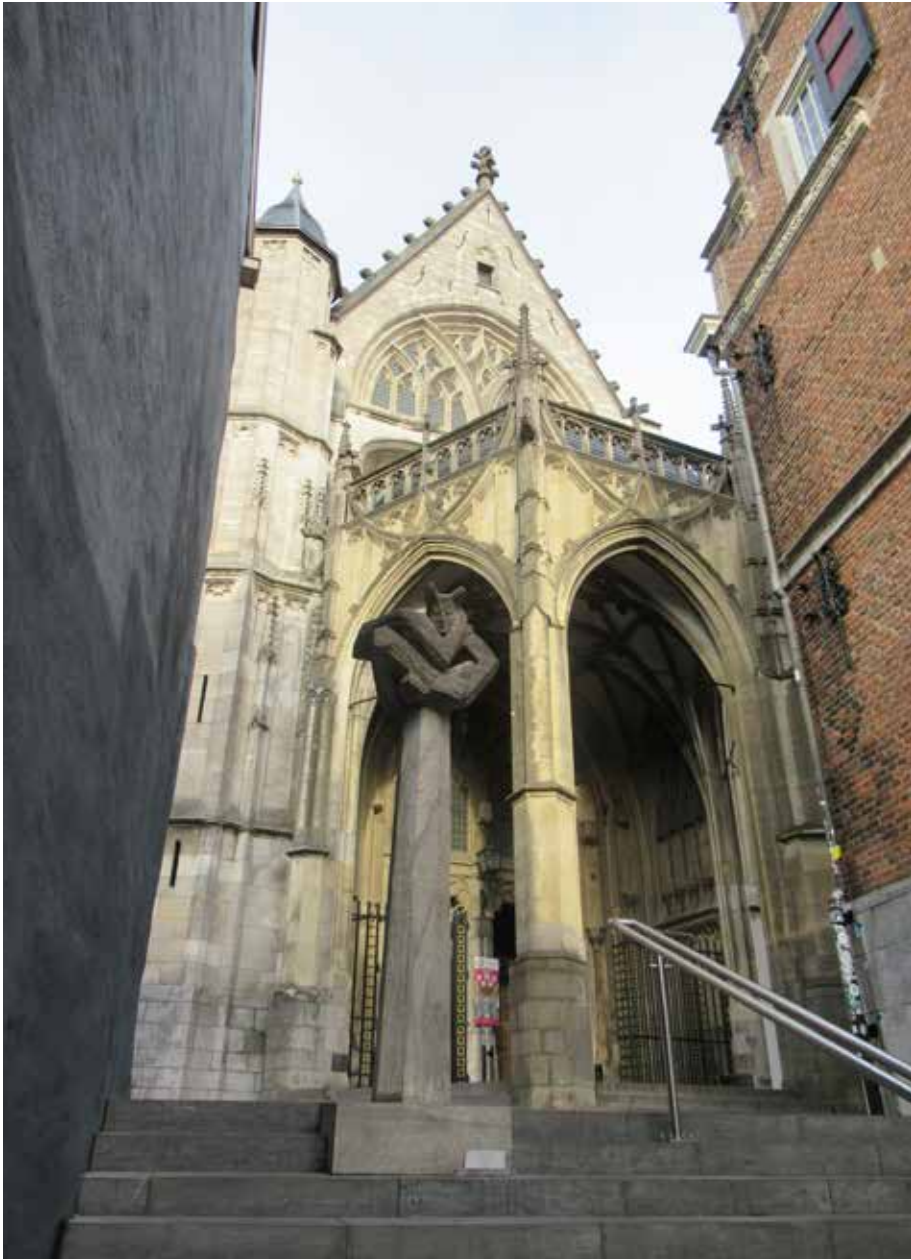
In het verhaal komen **zeven** miraculeuze gebeurtenissen voor (zie hierboven in de paragraaf 'Mirakelspel'). De namen *Mariken* en *Emmeken* bestaan allebei uit zeven letters. In de titel van het mirakelspel staat al dat Mariken meer dan zeven jaar met de duivel omging en samenwoonde. Dat zijn zeven zondige en dus magere jaren. In het Bijbelse verhaal van Jozef in Egypte komen ook zeven magere jaren voor (Genesis 41). Moenen verleidt Mariken o.a. door haar te beloven om haar de zeven vrije kunsten te leren.

Drie is een heilig of hemels getal dat naar de Heilige

Afb. 1: beeld van Mariken van Nieuwmeegen (1957) op de Grote Markt in Nijmegen. Onder het beeld boven de derde trede staat: 'Comt nu tot mi ende helpt mi beclaghen, God of die duuel, tes mi alleleens.' Dit zijn de versregels 155-156. Het beeld is gemaakt door de beeldhouwster Vera Tummers-van Hasselt (1924-2014). – fotografie: Robert Castermans.

Afb. 1 t.e.m. 7 en 9 staan in kleur in het inblikvoorbeeld van *Mariken van Nieuwmeegen (Marieke uit Nijmegen), De beste en meest volledige versie in hedendaags Nederlands, een uitgebreide toelichting en een facsimile van de oudste druk uit circa 1515* op <https://robertcastermans.nl/mariken-van-nieuwmeegen>. In het voorliggende boek staan deze afbeeldingen niet in kleur om de boekprijs zo laag mogelijk te houden.

Afb. 2: beeld van Moenen (1968) bij de ingang van de Sint-Stevenskerk op de Geert van Woutrappen tussen het Stevenskerkhof en de Stikke Hezelstraat in Nijmegen. Begrijpelijkerwijs keert Moenen zijn rug naar de kerk toe. Het beeld is gemaakt door de beeldhouwer Piet Killaars (1922-2015). – fotografie: Robert Castermans

Afb. 3: het graf van Sint-Servaas in de crypte van de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht – fotografie: Robert Castermans

Afb. 4: plaquette in de vloer van het middenschip van de Sint-Servaasbasiliek – fotografie: Robert Castermans

Afb. 5: restanten van mergelsteen van het klooster voor bekeerde zondaressen in de foyer van het Theater aan het Vrijthof in Maastricht – fotografie: Robert Castermans

Afb. 6: restanten van mergelsteen van het klooster voor bekeerde zondaressen in de foyer van het Theater aan het Vrijthof in Maastricht – fotografie: Robert Castermans

Afb. 7: Meester van Maria Magdalena: *Maria Magdalena met acht scènes uit haar leven* (ca. 1280-1285) – Galleria dell'Accademia in Florence

Afb. 9: Goswin van der Weyden: *Triptiek van abt Antonius Tsgrooten* (1507) – Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA)

TOELICHTINGEN BIJ VERSREGELS

Meerdere versregels in *Mariken van Nieumeghen* zullen voor een hedendaagse lezer moeilijk te begrijpen zijn. Daarom licht ik die hieronder toe. Ook zullen veel lezers de directe of indirecte ontleningen aan de Bijbel niet herkennen. Voor hen citeer ik de betreffende Bijbelpassages.

proloog ‘Inden tijde dat hertoghe Arent van gheldre te grave ghenanghen [lees: ghevanghen, R.C.] wert gheset van sijnen sone hertoghe Olof ende sijnen medepleghers’.

Arnold van Gelre, ook genoemd Arnold van Egmont (1410-1473), was hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Het hertogdom Gelre kwam grotendeels overeen met de huidige provincie Gelderland. Hij stond bekend als een zwakke en onbekwame vorst en was niet geliefd. Meestal woonde hij op zijn kasteel in Grave in Noord-Brabant. Daar werd hij in de nacht van 9 op 10 januari 1465 door zijn zoon Adolf (1438-1477) en zijn handlangers overmeesterd en ontvoerd. Hij werd over de dichtgevroren kasteelgracht weggeleid (zie Afbeelding 8) en naar Buren in Gelderland gebracht, waar hij gevangen werd gezet. De bevolking koos in grote meerderheid partij voor Adolf.

In februari 1471 liet Adolf zijn vader na 6 jaar gevangenschap vrij, nadat hij daartoe gedwongen werd door Karel de Stoute (1433-1477). Deze hielp Arnold weer op de troon en zette Adolf gevangen. Arnold overleed in 1473 op 62-jarige leeftijd in het kasteel van Grave.

Arnold van Gelre werd dus niet in Grave gevangengezet, maar in Buren. Wel werd hij in Grave gevangengenomen. Daarom heb ik deze historische onjuistheid in de hertaling gecorrigeerd.

vs. 35 ‘eest dattet lant hier so tweedrachtich si’. De tweedracht in het land verwijst naar de vete tussen Arnold van Gelre en zijn zoon Adolf.

proza-inleiding van hoofdstuk II na vs. 44 ‘want si metten jonghen hertoge pertijde ende vermoorde namaels haer selven doen si hoorde dat dye oude hertoghe uuter ghevanckenissen verlost was bi toedo[e]ne van den casteleyn vanden grave’ (want zij had partij gekozen voor de jonge hertog. Nadat ze had gehoord dat de oude hertog door de kasteelheer van Grave vrijgelaten was uit de gevangenis, pleegde ze zelfmoord). De jonge hertog is Adolf van Gelre (toen 32 of 33 jaar) en de oude hertog is zijn vader Arnold van Gelre (toen 60 jaar).

De vrijlating van Arnold is als volgt gegaan. Karel de Stoute wist Adolf zover te krijgen dat hij aan de slotbewaarder van Buren, Otto van Bijlant, schriftelijk opdracht gaf om Arnold vrij te laten en hem over te dragen aan de bringers van zijn brief. Dat waren Henricus van Horne, heer van Perwijs, en Philippus van Wassenaar, een achterneef van Arnold. Deze twee mannen en Arnold trokken via Tiel naar 's-Hertogenbosch. Daar werden zij met grote vreugde en zeer feestelijk ontvangen.

Arend van Slichtenhorst (1654, p. 263) beschrijft de vrijlating aldus:

Wanneer de andere Heeren insgelijx hier op aendrongen en hem den mond toe kalden, konde *Adolf* ten laetsten niet langer weygeren, ende gaf daerom op het verzoek van *Karel* een letterken over, waer by de Slotwaerder van *Bueren* gelast wierd, Hertogh *Arnold* op staende voet wt zyne hechtenis te ontslaen, ende in handen te stellen van *Henrick van Parwis* en *Philips van Wassenaer*. Dese voerden den ouden Vorst van *Bueren* terstond op *Thiel*, ende zoo naer 's *Hertogen-bos*. Aldaer zagh men de heele burgery als met zwermen hem tegen rennen, en geluck bieden: men hoorde niet door de Stad dan een bly gewoel, geschreeuw en hand-geklap. De Geestlijke vertoonden sich met toortzen en was-kaerssen, ende vervulden de lucht met een lieflijken galm van stemmen en snaeren-spel. De Hertogh in de lans-kerk treedende, deed voor alle dingen sijn gebed tot God, dankende en herdankende hem duyzendmaelen over zyne verlossinge wt de gevangenis, waer in hy nu by de ses iaeren, als in een naere en dompige kouw, veracht en verschooven [= verstoten, verbannen, R.C.] had moeten zuchten.

Omdat Arnold niet is vrijgelaten door de kasteelheer van Grave maar van Buren, heb ik 'Grave' in 'Buren' geëmendeerd.

vs. 67 Het woord *verjuys* betekent 'verjus'. Dat is sap van onrijpe, zure druiven en werd gebruikt om het eten en de saus een pikante smaak te geven.

vs. 79 'al ghelaeti u dus inge'. 'Hem gelaten' betekent 'zich houden', 'zich gedragen alsof', 'doen alsof', 'de schijn aannemen', 'veinzen' en 'inge' betekent 'eng', 'nauw'. Willem Kuiper (1985-1986, p. 254) vat 'al ghelaeti u dus inge' net als 'Si en sals oeck niet te nauwer zijn een stro' (vs. 385) op als 'een onverholen vaginale verdachtmaking wat betreft haar maagdelijkheid'. Daarbij verwijst hij via eindnoot 17 op p. 265 naar de annotatie bij vs. 79 van Cornelis Kruyskamp, die met vs. 79 (ongeveer) hetzelfde bedoelt. Hij interpreteert *inge*

als 'nauw' en bedoelt daar 'nauw m.b.t. de vrouwelijke genitaliën' mee; verder schrijft hij: 'vgl. vs 385' (*Mariken van Nieumeghen*, editie Kruyskamp, p. 6). Ik deel hun mening en omdat de tante geen blad voor de mond neemt en haar seksuele aantijgingen niet mals zijn, luidt mijn hertaling: 'ook al veins je dat je kutje nog nauw is'.

Volgens het MNW (2, 656, s.v. *enge*) betekent het woord *inge* hier echter 'angstvullig', 'bang', 'nauwgezet' en Co Mak (1959, p. 145, s.v. *enghe*) geeft als betekenis 'preuts'.

In de middeleeuwen dachten veel mensen dat de vagina wijder werd door (frequente) geslachtsgemeenschap, hetgeen overigens niet zo is. Wel kan het hymen (maagdenvlies) door de penetratie van een penis in de vagina uitrekken of scheuren (met enig bloedverlies als gevolg) en dan is de vagina minder nauw. Bij sommige maagden sluit het hymen de vagina zozeer af dat penetratie niet mogelijk is.

Het *Liber Trotula* is een laatmiddeleeuws manuscript in de volkstaal over vrouwengeneeskunde. Het werk wordt toegeschreven aan de vrouwelijke arts Trota (12de eeuw) uit de Italiaanse stad Salerno (*Trotula* is een verkleinwoord van *Trota*). 'Om een wijf te makene nauwe als ofte si eene maghet ware' is het laatste hoofdstuk en bevat recepten om de vagina van een vrouw in die mate te vernauwen dat zij op een maagd lijkt. De belangrijkste reden hiervan zal zijn dat de seksuele zuiverheid van een vrouw was verbonden met haar eer binnen de middeleeuwse maatschappij. De behoefte om met de vernauwing het seksuele plezier in een relatie te verhogen zal vermoedelijk hebben meegespeeld.

vs. 93 'Daer die pijper geen vijf groote en wan' (Waar de pijper, fluitspeler, geen vijf groten, halve stuivers, aan verdiende). Hiermee wordt bedoeld dat de liefdesdans in het geniep plaatsvond.

vs. 109 'Ghi laecht mi liever in die maze' (Ik had liever dat je in de Maas lag). Nijmegen lag en ligt aan de Waal en niet aan de Maas. Waarschijnlijk wijst dit op gebrekkige topografische kennis van de auteur.

vs. 117 'Ja si beghint mi den worm int hoot te roerene' (Ja, ze begint me krankzinnig te maken). Als een worm zich in het hoofd roerde, was dat volgens het bijgeloof een teken van krankzinnigheid.

vs. 118-119 'den duvel te snoerene / Oft om op een cussen te binden al waer hi kintsch' (de duivel vast te binden op een kussen als een weerloos kind). Hiermee wordt bedoeld dat de tante van tomeloze woede alles aandurfde en in staat was om elke man klein te krijgen, ze kon zelfs de duivel bedwingen. Bart Ramakers schrijft:

rijgen'. Hier verwijst dit woord naar een punt zetten ofwel coïteren.

vs. 385 'Si en sals oeck niet te nauwer zijn een stro'. Het woord *sals* is gevormd uit 'sal des' door enclisis en een *stro* is een strootje, een haartje. Deze versregel betekent: Zij zal daardoor (nl. door te doen waar ze zin in heeft oftewel door met mannen naar bed te gaan) ook volstrekt niet minder nauw worden. Omdat de tante geen blad voor de mond neemt en haar seksuele aantijgingen niet mals zijn, luidt mijn hertaling: 'Ze zal er ook geen wijdere kut door krijgen'.

In *Mariken van Nieumeghen* (editie Verhofstede, Van Mierlo en Debaene, p. 48) wordt hierover opgemerkt:

De moei zwijgt over de zedelijke gevolgen, maar gebaart alsof zij [nl. Mariken, R.C.] er geen stoffelijk letsel van zal ervaren; daarom *nauwer* = enger, magerder. Althans zo begrijp ik die zinspelingen. Of is alles obsceen bedoeld.

Ook Wim Beuken vermeldt in de annotatie bij vs. 385: 'misschien met dubbele bodem in obscene zin' (*Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen*, editie Beuken, p. 60).

Merkwaardig vind ik het dat Bart Ramakers vs. 385 niet seksueel opvat en Willem Wilmink wel. Bart Ramakers hertaalt vs. 385 namelijk met: 'Ze zal het er ook geen stro (of haar) slechter om hebben', terwijl de hertaling van Willem Wilmink van vs. 385 luidt: 'Ze wordt er niet wijder of nauwer door' (*Mariken van Nieumeghen & Elckerlijc*, editie Wilmink en Ramakers, p. 80-81).

Bas Jongenelen (2021, p. 81) adviseert:

Veel allegorieën zijn tegenwoordig nog goed te begrijpen, als je er een beetje je best voor doet. Het kan ook handig zijn om een *dirty mind* te hebben: het was in de middeleeuwen niet gebruikelijk om openlijk over seks te schrijven, maar wie in een open ruimte een vagina ziet en in een langwerpige voorwerp een penis, komt een heel eind.

Hierin moet je ook weer niet doorschieten. Met een ongebreidelde fantasie kun je anders in (bijna) ieder voorwerp wel de contouren van een vagina of penis ontwaren. Vgl. Marie Bonaparte (1968, p. 310) naar aanleiding van het verhaal *Het hart als verklikker* (*The tell-tale heart*, 1843) van Edgar Allan Poe (1809-1849):

Horloges of het tikken van een horloge (in tegenstelling tot, zoals wij zullen zien, het imponerende zwaaien van de slinger

van een klok) zijn, in het onbewuste, klassieke symbolen voor het vrouwelijke geslachtsorgaan en de trillingen van de seksueel geprikkelde, kleine clitoris.

vs. 390-396

O moeder ons heeren die ick binnen aken
Alle jaer besoecke met jonsten devotelijck
Staet mi nu bi het is mi notelijck
Ende ghi sinte servaes rustende binnen maestricht
Die van mi tsjaers menich soon licht
Uut devocien wert ghestelt
Mi hoepic dat ghi niet beswijcken en selt

Piet Maximilianus (1951a, p. 92) zegt over deze versregels:

Karel de Grote bouwde vóór 805 de beroemde achthoekige slotkapel, de latere kroningskapel (vandaar Aix-la-Chapelle), die met de aanbouw van het gotisch koor in de tweede helft van de 14e eeuw de Akense munsterkerk [monster, munster of munsterkerk = domkerk, R.C.] vormt, de Maria-kerk. Deze kerk bezit een Maria-schrijn van 1237, waarom het Maria-munster vanouds druk bezocht werd. Tegenwoordig worden de grote relikwieën uit het munster om de zeven jaar, bij de grote Aachenfahrt, vertoond, o.a. het onderkleed van Maria en de windselen van het Kind Jesus. Oom Gijsbrecht behoorde alzo tot de oudste pelgrims naar de Maria-relieken te Aken. Ook Maastricht had zijn heiligdom, waarheen Gijsbrecht telkenjare pelgrimeerde en waardoor hem dan 'een soon licht uut devocien wert ghestelt'. Dat was het graf van Sint-Servaas (± 384), waarboven de bisschoppen Monulphus en Gondulphus in de 6e eeuw een grafkerk bouwden. Boven deze crypte verrees in de 10e eeuw de Romaanse Sint-Servaas-kerk. De relieken van de heilige werden in de M.E. jaarlijks getoond op de sterfdag (13 mei). Dit gebeurde op het Vrijthof vanaf de buitengalerij van het priesterkoor. Sedert 1300 bestaat er een zevenjaarlijkse heiligdomsvaart, die ook wel de Aekervaert werd genoemd, omdat ze samenviel met de heiligdomsvaart van Aken en Cornelimünster. De meeste bedevaartgangers bezochten alle drie, wat mogelijk was daar ze alle drie vielen van 9 tot 23 juli. Het schijnt dat intussen ook de jáarlijkse bedevaarten nog gehouden werden, daar Gijsbrecht uitdrukkelijk zegt, dat hij 'alle jaer' Aken bezoekt, en 'tsjaers menich soon licht' voor Sint-Servaas ontsteekt, al heb ik daar nergens enige bevestiging van

BIBLIOGRAFIE

Uitgaven van *Mariken van Nieumeghen*

Mariken van Nieumeghen, Een mirakelspel. Tekstverzorging en vertaling Hessel Adema. 9de dr. Bewerking van deze druk: Luciën de Jong. [z.pl.]: Taal & Tekens. 2016. (T & T Klassieken, Vertaalde tekstitgaven middeleeuwen).

Mary of Nemmegen, The ca. 1518 translation and the Middle Dutch analogue Mariken van Nieumeghen. Edited and translated by Clifford Davidson, Ton J. Broos, and Martin W. Walsh. Kalamazoo: Medieval Institute Publications, Western Michigan University. 2016. (Early drama, art, and music monograph series, [dl.] 31).

Mariken van Nieumeghen. Een vrije vertaling door M. de Krosse. [z.pl.]. 2015. (e-book).

Mariken van Nieumeghen. Op rijm vertaald in modern Nederlands door Willem Wilmink. Samengesteld door Theo Knippenberg. [z.pl.]. [1998]. (Bulkboek digitaal, literaire klassieken, reeks middeleeuwen).

Mariken van Nieumeghen & Elckerlijc, Zonde, hoop en verlossing in de late middeleeuwen. Vertaald door Willem Wilmink. Met een inleiding en een teksteditie door Bart Ramakers. Amsterdam: Prometheus / Bert Bakker. 1998. (Nederlandse klassieken, dl. 13).

Mariken van Nieumeghen, A bilingual edition. Edited, translated, and with an introduction by Therese Decker en Martin W. Walsh. Columbia, South Carolina, USA: Camden House. 1994. (Medieval texts and translations).

Mariken van Nieumeghen. Uitgegeven door C. Kruyskamp. 10de herziene dr.³¹ Kapellen [enz.]: DNB / Pelckmans. 1992. (Klassieke galerij, nr. 66, Rhetorische teksten, nr. 6).

Mariken van Nieumeghen. Ingeleid en toegelicht door Dirk Coigneau. Hilversum: Verloren. 1996. (Middel nederlandse tekstedities, [dl.] 4). Dit is een ongewijzigde herdruk van de uitgave van Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1982.

Mariken van Nieumeghen. Ingeleid en van aantekeningen voorzien

door L. Debaene. 5de dr. bezorgd door D. Coigneau. Den Haag: Martinus Nijhoff. 1980. (Nijhoffs Nederlandse klassieken).

Mariken van Nieumeghen. Met inleiding en aantekeningen van G.P.M. Knuvelder. 13de dr. Den Bosch: Malmberg. 1975. (Malmbergs Nederlandse schoolbibliotheek).

Mariken van Nieumeghen. In: *Hoort wat men u spelen zal, Toneelstukken uit de middeleeuwen*. Samenstelling, inleiding en toelichting van M.C.A. van der Heijden. 2de dr. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1972. (Spectrum van de Nederlandse letterkunde, [dl.] 5), p. 283-354 en 425-427.

Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen. Ingeleid en geannoteerd door W.H. Beuken. 3de, geheel herziene dr. Zutphen: W.J. Thieme. 1972. (Klassiek letterkundig pantheon, [dl.] 170).

Mariken van Nieumeghen, Reproductie van de post-incunabel van W. Vorsterman, berustend op de Beierse Staatsbibliotheek te München. Opnieuw uitgegeven onder de leiding van A.L. Verhofstede; tekst met aantekeningen door A.L. van Mierlo; inleidende bijdragen door J. van Mierlo, Luc Debaene en A.L. Verhofstede, en een bibliographie door Rob Roemans en G.W. Wolthuis. 2de dr. Antwerpen: De Vlijt. 1951.

Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen die meer dan seven iaren metten duvel woende ende verkeerde. In verkorte vorm uitgegeven door G.W. Wolthuis. 2de dr. Amsterdam: J.M. Meulenhoff. 1948.

Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen die meer dan seven jaren metten duvel woende ende verkeerde. Ingeleid en verklaard door Arnold Saalborn. Naarden: In den Toren. [1947]. (Toren-reeks, [dl.] 31-32).

De waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen die meer dan seven iaren metten duvel woende ende verkeerde. Met inleiding en aantekeningen van M.A.P.C. Poelhekke. 5de dr. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar. [1946].

Marieken van Nieumegen. In: H.J.E. Endepols: *Vijf geestelijke toneelspelen der middeleeuwen*. Amsterdam: Elsevier. 1940. (Bibliotheek der Nederlandse letteren), p. 235-314.

Die waerachtige ende een seer wonderlicke historie van Mariken van Nieumeghen, die meer dan seven iaren metten duvel woende ende verkeerde. Uitgegeven en van toelichtingen en verklarende aantekeningen voorzien door J. Koopmans. Groningen [enz.]: J.B. Wolters. 1917. (Bibliotheek van Nederlandsche letterkunde, no. 7).

Een schoon spel van Mariken van Nieumeghen die meer dan seven iaren metten duvel woende ende verkeerde. In: P. Leendertz jr.: *Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Leiden: A.W. Sijthoff. 1907. (Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde), p. 277-328.

Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van nieumeghen die meer dan seuen iaren metten duuel woende ende verkeerde. [Met een uitleiding door] P. Leendertz jr. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1904. Facsimile-uitgave.

Marieken van Nijmegen, Eene Nederlandsche volkslegende uit de 16e eeuw. Met eene inleiding, woordverklaring, en aantekeningen [door Johannes van] V[loten]. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1854.

Een schoone historie van Mariken van Nimweghen, Een seer wonderlijcke ende waerachtige geschiedenis, hoe sy meer dan seven jaren met den duyvel woende ende verkeerde. Voorrede [door] Jul. de Saint-Genois. Gent: C. Annoot-Braeckman. 1853. (Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 2de série, Werken voor de leden alleen bestemd, nr. 5).

Middelnederlandse woordenboeken

<https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken> – Zoek in 15 eeuwen Nederlands in de woordenboeken van het Instituut voor de Nederlandse Taal. > Zoeken in de woordenboeken ...

J.J. Mak: *Rhetoricaal glossarium*. Assen: Van Gorcum. 1959. (Taalkundige bijdragen van Noord en Zuid, [dl.] 12).

W.J.J. Pijnenburg en T.H. Schoonheim: *Middelnederlands lexicon*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman. 1997.

W.J.J. Pijnenburg en J.J. van der Voort van der Kleij: *Woordenboek Middelnederlands*. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1984. (Aula paperback, [dl.] 94).

mittelniederländischer Literatur, Band 10).

W.J. Berger: *De ziel verkocht en teruggewonnen?* Nijmegen: Dekker & Van de Vegt. 1976. Rede op de 53e dies natalis van de Katholieke Universiteit te Nijmegen op 15 oktober 1976.

L.Ph.C. [van den] B[ergh]: recensie van: *Mariëken van Nijmegen, Eene Nederlandsche volkslegende uit de 16e eeuw*. Met eene inleiding, woordverklaring, en aantekeningen [door Johannes van] V[loten]. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1854. In: *De Gids* 18 (1854), 2de dl., p. 618-621.

De Bijbel. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap. Amsterdam [enz.]: Querido Facto. 2021. (NBV21 [= de nieuwe Bijbel voor de 21e eeuw]). ISBN 978 90 214 2875 8

Esther A. de Boer: *Maria Magdalena, De mythe voorbij*. 3de dr. Zoetermeer: Meinema. 2004.

Marie Bonaparte: 'Psychoanalytische interpretaties van verhalen van Edgar Allan Poe'. In: *Psychoanalyse en literatuur*. Samengesteld en van een inleiding voorzien door Hendrik M. Ruitenbeek. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep. 1968, p. 37-137 met de aantekeningen op p. 309-311. Vertaling van: *Psychoanalysis and literature*.

Karel Bostoën: *Bonis in bonum, Johan Radermacher de Oude (1538-1617), humanist en koopman*. Met medewerking van C.A. Binnerts-Kluyver, C.J.E.J. Hattink en A.M. van Lynden-de Bruïne. Hilversum: Verloren. 1998. (Zeven Provinciënreeks, dl. 15).

K. Bostoën: *Kaars en bril, De oudste Nederlandse grammatica*. [Middelburg]: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. 1985. Overgedrukt uit het archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1984.

R.L.J. Bromberg: 'De plaats van Moeyes dood in de *Mariken van Nieumeghen*'. In: *De nieuwe taalgids* 71 (1978), p. 39-47.

Charles Caspers en Peter Jan Margry: *Het Mirakel van Amsterdam, Biografie van een betwiste devotie*. Amsterdam: Prometheus. 2017.

Charles Caspers en Peter Jan Margry: *Identiteit en spiritualiteit van de Amsterdamse stille omgang*. Hilversum: Verloren. 2006.

**FACSIMILE VAN DE UITGAVE VAN WILLEM
VORSTERMAN UIT CIRCA 1515**

Die Waerachtige en

En seer wonderlijche historie van **Martha** van
nieumeghen die meer dan seuen jaren
mette duuzel woede en verheerde

Die prologhe

Adentijde dat hertoghe .Arret van gheldre te graue ghenanghe wert gheset van sijne sone hertoghe .Glof ende sijne mede pleghers so woende op diu milen na .Nieuweghe een deuoet priester gheheeten heer ghijbrecht en met hem woede ee schoon tonghe maecht gheheete. .Mariken zijnder suster dochter wiens moeder doot was. Dese voer screuen maecht regeerde haers ooms hups he; hi gherief wel eerlijck ende neerstelijck doende .**H**oe heer ghijbrecht. .Mariken zijnder nichten tot .Nieuweghen ghesonden heeft

Het ghebuerde dat des heer Ghisbriechtmaek
ken; jinder nichten seyndē wilde in die stadt
vā Nieuweghen om daer te coopen eghene dat si
behoefden tot haer seggende aldus

Mariken

Wat ghelleft v heer oom

Die oom

Hoot kint slaet mijnder woorden goom
Ghi moet nae nimmeghen nemen v verreck
Om ons prouande te halen wi hebbens ghebreck
Dan heersen van olie in die lampe te doene
Dan azine van soute ende van enzoene
En van solferpiemen soe ghi selue ontmoopt
Daer; jijn acht stuuers gaet henen coopt
Te nimmeghen van dies wi hebben breke
Teller nu tupt merts ach vander weke
Te vat suldt vinden al dat v gherept

Mariken

Heer oom tot iwer onderdancheyt

Kient mi bereet in alder onderdancheyt

Die oom

Om tauont weder thups te sine werdet te late
Want die daghen; jijn seer cort nu ter wilen
En tes van hier te nimmeghen twe groote milt
En tes nu tien vten of daer toe bet
Hoot kint eest dat ghier so langelet
Dat v diuer dat ghi niet schonen daghe
Niet gheraken en sout tinnen behaghe
Blijft daer vti te nacht ick werts te gherusters

En gaet slapen tot uwer moeyen in hnder suster
Die en sal u om eenen nacht niet ontsegghen
Ick hebt lieuer dan dat ghidoer haeghe en haggel
Thups by doncker soun comen alleene
Want den wech en es van bouen niet alte reene
En ghi sijt een schone ionghe lustighe maecht
Men soude v lichtelijck aenspreken

Mariken

Heer oom soot v behaecht
So sal ick alle dinghen doen en niet el

Die oom

Geet mi v moeye mijn suster en vaert wel
Coopt al dat ons ghebreect bi mate en bi gewichten

Mariken

Ick sal heer oom adieu

Die oom

Adieu mariken niche
Gods gracie moet v een paer wesen
Heere godt hoe mach mi therre so swaer wesen
eest dattet lant hier so tweediachtich si
Of eest om dat mijn niche daer schept van mi
Ontbeyt hoe coem ic aldus swaer ditsvreet bediet
Niet dat mepken daer van mi sicut
Wert mi te moede recht icken weet hoe
Ick duchte haer oft mi sal wat comen toe
Ick wilde dat ic thups hadde ghehouwen
Tes dwaesheit ionghe mepkens of vrouwen
Alleene te latengaen achter lande
Want die boenerie der werelt is menigerhande

¶ ¶

Hoe mariken seer schandelijc dien toe ghesproke
 wert van haer der moeyen
Mons es mariken van haer heer oom ghescheidt
 ende tot niemeghen gegaet daer si cochte van als
 dat haer oft haren oom nootelijc wesen mochte En
 opten seluen dach dat si te niemeghen comen was
 so hadde haer moeye teghens vier oft vijf vrouwe
 gheueu om des hertoghen adlof wille die sinen
 vader hadde doen vanghen als dat si bat scheet dul
 oft een vermoede duyuelinne te sine dan een her
 sten mensche want si metten ionghen hertoge per
 tijde ende vermoede nauuicis

Haer seluen doen si hoorde dat dye oude hertoghe
wter gheuanchenissen verlost was bi toe done vā
den castelen vande graue ghelijch ghi hier na ho-
ren sult Mariken siende dat biden auond was als
si haer dinghen al ghedaen hadde doe si om comen
was seide tothaer seluen aldus

Nu heb ic van als dat ons ghebrack
Doen wegghen en meten naer mijn ghernack
Ende daer na ghecocht ende wel beraelt
Maer mi dunkt dat ic hier so langhe hebt gebrack
Dat ghinder die nacht comt op gheresen
Daer sie ick eenen wiser wat macht wesen
Nenden dach tes alre tusschen vieren en vurn

Nu moet ic tauont int stede bliuen
Ten es noch maer een vee dach
En in die vren dat ic nauwelijch gaen en mach
Vā hier tot mijns ooms neen tes beter ghebleu
Mijn moepe die woew recht hier neuen
Ick wil haer gaen bidden dat se mi een bedde decke
En moeghen also vroech als ick ontwecke
Doe mach ic mi nae hups snel ten labuere saen
Ick sie mijn moepe voer haer dore staen
Doot wel beraemt wil ic se gaen groeten
Moepe cristus wil al v leet versoeten
En alle die ghi lief hebt hoeden van grquelle

Die moepe

Wewillerome dintel hoe staget in die helle
Welionstouws wat hebdi nu hier te doens

Mariken

Mijn oom sant mi onurens deruoene

Om keersen om moestaert om ghy om verhuys
En om al datter ghebreck was consem in huys
En eer ick vā deen totte anderen heb comē loopē
En alledinck heb comen vinden ende coopen
Hoe eest sus late worden en luttel grieuet v
Dat ghi mi te nacht een bedde decket ghelieuet v
Ic soude immer noch thuyts gaē maer met nacht
Wout somtijts een maechdekē bespiet en gewachte
Ontteert vercrachte haren verwite
Ende daer voer so: ghe ick

Die moepe

Wachermen tijte
Sochdi nu so seere voo: uwē machdō godwouds
Ie lieue nichte ghi weet doch van oudts
Hoe ghi ghewonnen waert al ghelaen v dus inge
Ghi en hebt hier sint der noenen met uwen ding e
Aiet besich gheweest laet ic mi duncken

Mariken

Ich doe seker moepe

Die moepe

Ja oft sitten drincken
Jewers int heilmelike nae wo herten wisseken
Nenichte te lande waert clephen ende gillekē
Comen alte wel dese meyskens int coren lepdē
En alle ten auontspele gaen onder hem heyden
Hoe wort lijse dan van hannen gheuoest
Ie nichte ghy hebt al wel gheuoest
Want touwent woont so menich freisch ghesellekē

Mariken

Twp segdi dat moepe

Die moepe

Ey dobbel velcken

M en dooch die waerheyt niet gheseyt

S hy hebt menighen rey ghereyt

D aor die piiper geen vijf groote en wan

E n al gaetmen langhe af ende an

T es al maecht tot dat den bruyck op rijst

Mariken

D at ghi mi dese scande bewijst

S onder schult eest mi te hert om verdraghen

Die moepe

I ch hebbe lieden ghesproken dpe v lekten saghen

M et uwen eygenē oom ligghen so ontsamelijck

D at mi te segghen waer om betamelijck

O nteeren blamelijck doedi al ons geslachte

T sij moet v worden onsalighe diachte

I ch en mach v niet sien te minen goede

Mariken

H ere god hoe wee wert mi te moede

H oe ontselt van bloede

W erdt mijn gheheel lichaem sondeynich

D ie smedige woorden dit verwijt vileynich

T e hootene en te verdragen sonder schult

D u moepe segt oft ghi mi een bedde decken sult

D esen nacht ende niet langher

Die moepe

G hi laecht mi liever in die maze

A lfoe diepe als dit huys hooch is tot eenen aze

D an alle die visschen hier inne vlieten

D us vertrect van hier oft het sal v verdieten

Mariken van Nieumeghen

Naar de uitgave

van

Willem Vorsterman

uit

circa 1515

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

De waargebeurde en zeer wonderlijke geschiedenis van Mariken
van Nieumeghen, die meer dan zeven jaar met de duivel omging
en samenwoonde

PERSONAGES

Mariken
Gijsbrecht, haar oom
De tante van Mariken
Moenen, de duivel
Een herbergbediende
Een drinkebroer
Een andere drinkebroer
Masscheroen, advocaat van Lucifer
God
Onze-Lieve-Vrouw
Een burger
De paus

Proloog

In de tijd dat hertog Arnold van Gelre in Grave gevangen werd genomen door zijn zoon Adolf en diens medeplichtigen, woonde op vijf kilometer van Nijmegen een vrome priester, die Gijsbrecht heette. Bij hem woonde een mooie jonge maagd, die Mariken heette. Zij was de dochter van zijn overleden zuster. Mariken deed het huishouden van haar oom en zorgde met veel ijver en grote toewijding voor hem.

I. Hoe Gijsbrecht zijn nicht Mariken naar Nijmegen stuurde

Op een dag stuurde Gijsbrecht zijn nicht Mariken naar Nijmegen om daar te kopen wat ze nodig hadden. Hij zei tegen haar:

(vs. 1) Mariken!

Mariken (vs. 1)

Wat wilt u, oom?

Oom (vs. 2-11)

Luister goed, kind. Je moet naar Nijmegen gaan om boodschappen voor ons te doen. Zoals je hebt gezegd, hebben we kaarsen, lampolie, azijn, zout, uien en lucifers nodig. Hier heb je acht stuivers. Ga naar Nijmegen en koop daar alles waar we behoefte aan hebben. Het is vandaag net de wekelijkse marktdag, des te sneller vind je er alles wat we moeten hebben.

Mariken (vs. 12-13)

Oom, ik ben u graag van dienst.

Oom (vs. 14-28)

Het wordt misschien te laat om vanavond weer huiswaarts te gaan, want de dagen zijn kort in deze tijd van het jaar. Het is van hier naar Nijmegen vijf kilometer en het is nu al later dan tien uur. Luister, kind, mocht je zo veel tijd nodig hebben om alle boodschappen te doen dat het je niet meer lukt om voor het donker thuis te komen, blijf daar dan gerust een nacht. Dan hoef ik me niet ongerust te maken. Ga dan slapen bij je tante, mijn zuster. Zij zal je een overnachting niet weigeren. Dat heb ik liever dan dat je door het struikgewas in het donker in je eentje naar huis moet komen, want er zijn onderweg veel boeven en jij bent een knappe, jonge en aantrekkelijke maagd, die weleens lastiggevallen zou kunnen worden.

Mariken (vs. 28-29)

Oom, ik zal doen wat u wilt en niets anders.

Oom (vs. 30-31)

Doe de groeten aan je tante en een goede reis. Koop voldoende van alles wat we nodig hebben.

Mariken (vs. 32)

Dat zal ik doen, oom. Tot ziens.

Oom (vs. 32-44)

Tot ziens, Mariken. Moge Gods gratie steeds met je zijn. Heer God, waarom voelt mijn hart zo bezwaard? Omdat er zo veel tweedracht in dit land is? Of omdat mijn nicht afscheid van me heeft genomen? Ach, waarom ben ik zo bedrukt? Ik begrijp het niet, maar sinds het meisje is weggegaan, voel ik me verdrietig. Ik ben bang dat haar of mij iets zal overkomen. Ik wilde dat ik haar thuis had gehouden. Het is dwaas om meisjes of jonge vrouwen alleen het huis uit te laten gaan, want op deze wereld lopen veel boeven rond.

II. Hoe Mariken zeer schandelijk werd toegesproken door haar tante

Zo nam Mariken afscheid van haar oom en ging naar Nijmegen. Daar kocht zij alles wat zij en haar oom nodig zouden kunnen hebben. Op dezelfde dag dat zij in Nijmegen aankwam, had haar tante met vier of vijf vrouwen zo'n ruzie gemaakt vanwege hertog Adolf, die zijn vader gevangen had genomen, dat zij meer op een gek of een woedende duivelin leek dan op een christen, want zij had partij gekozen voor de jonge hertog. Nadat ze had gehoord dat de oude hertog door de kasteelheer van Buren vrijgelaten was uit de gevangenis, pleegde ze zelfmoord. Hierover zullen jullie later meer horen. Toen Mariken zag dat het al avond was nadat ze alles had gedaan waarvoor ze was gekomen, zei ze bij zichzelf:

(vs. 45-63) Nu heb ik van alles wat we nodig hadden, voldoende laten afwegen en afmeten en het betaald. Maar het lijkt erop dat ik me hier zo lang heb opgehouden dat het al donker begint te worden. Ik zie daar een zonnewijzer. Hoe laat is het inmiddels? Het is al tussen vier en vijf uur! Nu moet ik vanavond in de stad blijven, want het is nog maar een uur licht en in anderhalf uur kan ik nauwelijks van hier naar het huis van mijn oom lopen. Nee, het is beter dat ik hier blijf. Mijn tante woont precies hiernaast. Ik zal haar vragen of ze een bed voor me spreidt. Morgen, zodra ik ontwaak, zal ik snel naar huis en aan de arbeid gaan. Ik zie mijn tante voor haar deur staan. Zoals het hoort, zal ik haar groeten. Tante, moge Christus uw leed verzachten en al uw dierbaren voor smart behoeden.

Tante (vs. 64-65)

Jeetjemina, welkom duivel! Hoe gaat het in de hel? Wel, juffrouw, wat kom je hier doen?

Mariken (vs. 66-76)

Mijn oom heeft mij rond het middaguur gestuurd om kaarsen, mosterd, azijn, verjus en alles wat we bij ons thuis nodig hebben, te halen. Maar ik heb veel moeten lopen om alles te vinden en te kopen, waardoor het zo laat is geworden. Hopelijk ben ik u niet te veel tot last als ik u vraag om een bed voor mij in gereedheid te brengen. Ik zou ook naar huis kunnen gaan, maar 's nachts wordt een maagd soms bespied en opgewacht en tot haar schande onteerd en verkracht. En daar ben ik bang voor.

Tante (vs. 76-81)

Och, arm kuiken, maak jij je nu zorgen over je maagdelijkheid, God betere het! Jeminee, lieve nicht, jij weet allang hoe je verwekt bent, ook al veins je dat je kutje nog nauw is. Ik heb het idee dat jij je sinds het middaguur niet alleen met boodschappen doen bezig hebt gehouden.

Mariken (vs. 82)

Toch wel, tante.

Tante (vs. 82-89)

Ja, dat zal wel. Of je hebt ergens stiekem naar hartenlust zitten te drinken. Jeetje, nicht, op het platteland gaan meisjes als jij maar al te graag met Jan en alleman het koren in. En als ze 's avonds samen met hun vriendje uitgaan, dan laten ze zich door hem flink knuffelen. Tjeminee, nicht, jij hebt daar al de nodige ervaring mee, want bij jullie wonen genoeg geile jongens.

Mariken (vs. 90)

Waarom zegt u dat, tante?

Tante (vs. 90-95)

Zeg, schijnheilige slet, al is het niet gepast om de waarheid te zeggen, maar jij hebt al meermaals in het geniep de liefdesdans gedanst. En al gaat men flink op en neer, iedere jonge vrouw noemt zich maagd totdat haar buik dik wordt.

Mariken (vs. 96-97)

Ik kan het niet verdragen dat u zo schandelijk over mij spreekt, terwijl ik nergens schuldig aan ben.

Tante (vs. 98-103)

Ik heb mensen gesproken die je onlangs zo schaamteloos zagen liggen met je oom dat ik me geneer om het te zeggen. Je maakt onze hele familie te schande. Moge je vervloekt worden, onzalig schepsel. Ik word onpasselijk als ik je zie.

Mariken (vs. 104-109)

Heer God, wat voel ik me verdrietig. Ik ben helemaal van streek omdat ik die smadelijke woorden en dit gemene verwijt moet aanhoren en verdragen, terwijl ik onschuldig ben. Wel, tante, zeg me of u een bed voor me heeft voor alleen deze nacht en niet langer.

Tante (vs. 109-113)

Ik had liever dat je in de Waal lag, net zo diep als dit huis hoog is, als aas voor de vissen die er zwemmen. Rot op of het zal je bezuren. Van boosheid sta ik te trillen als een espenblad.

Mariken (vs. 114)

Tante, u hebt groot ongelijk.

Tante (vs. 114-124)

Mariken van Nieumeghen is het bekendste en beste mirakelspel (toneelstuk over een wonder) van de Middelnederlandse letterkunde en een hoogtepunt uit de Nederlandse literatuur. Het verhaal is dan ook opgenomen in de canon van de Nederlandse letterkunde.

De knappe, jonge en aantrekkelijke maagd Mariken woont bij haar oom Gijsbrecht. Hij is priester en stuurt haar naar Nijmegen om boodschappen te doen. Na de inkopen vraagt Mariken aan haar tante of ze bij haar mag overnachten, omdat het al laat is. De tante is buiten zinnen vanwege een politiek geschil en scheldt Mariken uit voor alles wat lelijk is. Verder beschuldigt ze haar ervan dat ze de hele dag heeft zitten zuipen, met Jan en alleman naar bed gaat en zelfs met haar oom seks heeft. Ten einde raad geeft Mariken zich over aan de duivel. Zeven jaar heeft ze met hem een seksuele relatie. Hij gebruikt haar als femme fatale om mannen in het verderf te storten. Vanwege haar worden meer dan 200 mensen vermoord. Door het zien van een toneelstuk komt ze tot inkeer. Berouw, biecht en boetedoening volgen, waarna ze weer Gods genade ontvangt.

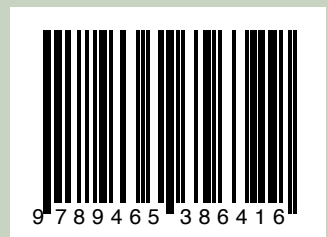
De neerlandicus Robert Castermans heeft *Mariken van Nieumeghen* vertaald in hedendaags Nederlands en voorzien van een uitgebreide toelichting. Daardoor is deze uitgave geschikt voor middelbare scholieren, studenten Nederlands en iedereen die dit prachtige toneelstuk wil lezen zonder afgeleid te worden door verklarende voetnoten.

Mariken van Nieumeghen, een van de bekendste drama's uit de Nederlandse toneelgeschiedenis – prof. dr. Herman Pleij

het laatmiddeleeuwse verhaal van Mariken is een der Nederlandse 'klassieken' – prof. dr. Dirk Coigneau

een van de twee hoogtenpunten uit onze laatmiddeleeuwse literatuur – prof. dr. Bart Ramakers

Mariken van Nieumeghen wordt algemeen beschouwd als het beste voorbeeld van een mirakelspel in de wereldliteratuur – prof. dr. John Kannemeyer

Bestel nu

**MARIKEN VAN NIEUMEGHEN
(MARIEKE UIT NIJMEGEN)**

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

Mariken van Nieumeghen

(Marieke uit Nijmegen)

De beste en meest volledige versie
in hedendaags Nederlands,
een uitgebreide toelichting
en een facsimile van
de oudste druk uit circa 1515

van

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 21,95
via www.bravenewbooks.nl
of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken